

“MECNUNA NE URULUR, NE SÖVÜLÜR!”: MAZHAR OSMAN VE YÖNETİLEMİYEN BİMARHANELER

Fatih Artvinli*

Türkiye’de “psikiyatri, akıl hastası, delilik, akıl hastanesi” gibi kavramların çağrıştırdığı ilk isim olan Mazhar Osman [Uzman, 1884-1951],¹ psikiyatri ve nöroloji alanında çok sayıda kitap ve makale kaleme almıştır.² Bu eserlerden birisi de 1914 yılında yayımladığı *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih*³ başlıklı, incelenmemiş kitap(çık)tır. Yayımlandığı dönemin psikiyatri anlayışı, bimarhane yönetimi ve hastaların bakımına ilişkin önemli tespit ve eleştiriler içeren bu eser, her ne kadar başlığında *nesâyih* (nasihatler) ifadesini taşıyorsa da, aynı zamanda kısa ve pratik bir uygulama rehberidir. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı’ndan çıkan, 18x12 cm boyutlarında ve 22 sayfalık kitapçığın yazar kısmında yalnızca “Doktor Mazhar Osman” ifadesi yer almakta olup çalıştığı kurumun adı yazılmamıştır. Eserin yayımlandığı 1914 yılı Mazhar Osman’ın kariyeri açısından da önemli bir yıldır. Haydarpaşa Asker Hastanesi’nde hekim olarak görev yapan Mazhar Osman, 1914 yılının Haziran ayında Şehremaneti’nin Haseki Mecanin Müşahadehanesi’nde Başhekim olarak çalışmaya başlamıştır. Büyük olasılıkla kitapçık 1914 yılının ilk yarısında basılmıştır. Bu makalede, Mazhar Osman’ın bir akıl hastanesinin nasıl çalışması ve yönetilmesi gerektiği ile ilgili görüşlerini sıraladığı *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih* başlıklı eserinin içeriğini özetleyerek, metnin yazıldığı tarihsel bağlamı ve bimarhanelerle ilgili diğer yayınlarla ilişkisini tartışmaya çalışacağız.

* Yrd. Doç. Dr., Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, İstanbul, e-posta:fatihartvinli@gmail.com

1 Şahap Erkoç, “Mazhar Osman ve Türk Psikiyatrisi”, Şahap Erkoç ve Olcay Yazıcı, *Mazhar Osman ve Dönemi Mecnunları Mekanları Dostları*, Argos İletişim Hizmetleri, İstanbul, 2006, s. 3.

2 Mazhar Osman’ın tüm yayınlarını içeren bir bibliyografya henüz kaleme alınmamıştır. En kapsamlı çalışma için bkz. “Mazhar Osman Uzman’ın eserleri (Bir bibliyografya denemesi)”, Mazhar Osman’ın 50. Yıldönümü (Güz Dosyası, Yayın Yönetmeni Şahap Erkoç), *3P (Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji) Dergisi*, c. 9, s. 3, 2001, s. 457-464.

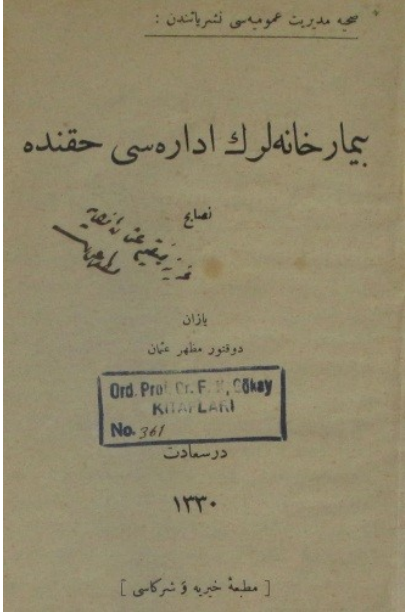
3 Mazhar Osman [Uzman], *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası (Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından), Dersaadet, 1330 (1914). Bilinen iki kopyası için bkz. TBMM Kütüphanesi 740062205 ve İBB Atatürk Kitaplığı FKG_Osm_00631.

Mazhar Osman ve Bimarhaneler

Halk arasında efsaneleşmiş bir hekim olan Mazhar Osman, 1884 yılında Dedeağaç'ın (Aleksandrupolis) Sofulu kasabasında doğmuş, ilköğrenimini Kırklareli'nde (Kırkkilise), orta öğrenimini Üsküdar İdadisi'nde tamamladıktan sonra, 1904 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den mezun olmuştur.⁴ Ertesi yıl Gülhane Tatbikat Mektebi ve Serirîyât Hastanesi'ne girerek Raşit Tahsin'in yanında asistan olarak çalışmanın yanısıra, Askeri Tıbbiye'de ve Gülhane'de akliye ve asabiye dersleri vermeye başlamıştır.⁵ Mazhar Osman, 1909 yılında iki ciltlik *Tababet-i Ruhîye*⁶ kitabını yayımlamış; 1909 ve 1911 yıllarında aralıklarla iki defa Almanya'ya gitmiştir.⁷ Münih'te Kraepelin⁸ ve Alzheimer'in⁹ yanında, Berlin'de Ziehen'in¹⁰ yanında çalışmış; özellikle Kraepelin'in deskriptif-organik psikiyatri yaklaşımını benimseyerek yurda dönmüştür.¹¹ İtalyan ve Balkan Savaşları döneminde Lüleburgaz ve Çatalca'da, ardından yine Haydarpaşa Asker Hastanesi'nde hekim olarak çalışan Mazhar Osman, 1914 yılı Haziran ayında Haseki Mecanin Müşahadehanesi'ne¹² başhekim olarak tayin edilmiştir.¹³ Ertesi yıl, bu görevine ilaveten Osmanlı

-
- 4 Nuran Yıldırım, "Mazhar Osman Uzman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 189.
- 5 Ercüment Baktır, "Prof. Mazhar Osman'la Konuştum", *Mazhar Osman Uzman 1884-1951*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1972, s. 62-63.
- 6 Mazhar Osman [Uzman], *Tababet-i Ruhîye*, 1.cild, 1.bs., Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1325 (1909); Mazhar Osman [Uzman], *Tababet-i Ruhîye*, 2.cild, 1.bs., Tababet-i Hazıra Kitabhanesi, İstanbul, 1326 (1910).
- 7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO. 3618/271332, 26 B 1327 [13 Ağustos 1909]; Fatih Artvinli, *Delilik Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, 1.bs., Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 241.
- 8 Emil Kraepelin (1856-1926), deskriptif-organik psikiyatrinin öncülerindedir. Modern psikiyatrik sınıflandırmanın kurucusudur. Edward Shorter, *A Historical Dictionary of Psychiatry*, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 156-157.
- 9 Alois Alzheimer (1864-1915), kendi adıyla anılan Alzheimer hastalığını tanımlamıştır. Şahap Erkoç, "Mazhar Osman ve Alzheimer", *Artimento*, sayı 1, 1999, s. 68-71. Ayrıca bkz. Konrad Mauer, Ulrike Mauer, *Alzheimer: Bir Hekimin Yaşamı ve Bir Hastalığın Tarihçesi*, çev. T. Demiralp, çev. ed. M. K. İşıyapar, Yelkovan yay., İstanbul, 2001.
- 10 Theodor Ziehen (1862-1950), Alman nörolog ve psikiyatrist. Ziehen-Oppenheim sendromunu tanımlamıştır. Leonard Zusne, *Biographical Dictionary of Psychology*, Greenwood Press, Westport, 1984, s. 478.
- 11 Lahut Uzman, "Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman", *İstanbul Seririyatı*, Mazhar Osman Anma Sayısı (1952), s. 47; Şahap Erkoç, "Mazhar Osman ve Alzheimer", *Artimento*, sayı 1, 1999, s. 69.
- 12 Bu müşahadehane, Toptaşı Bimarhanesi'ne sevk edilmek üzere gözlem altında tutulan hastaların kaldığı kurumdur.
- 13 Mazhar Osman [Uzman], "Prof. Mazhar Osman'ın Cevabı", *İstanbul Seririyatı*, XXI/8, 1939, s. 175; Mazhar Osman [Uzman], *Tababet-i Ruhîye*, 3.bs., Kader Basımevi, İstanbul, 1941, s. 67. Başka bir kaynakta, başhekimlik görevine Ağustos ayında başladığı belirtilmektedir: Mazhar Osman Uzman, "Türklerde Deliler İçin Neler Yapılmıştır", *Cumhuriyetin 15inci Senesi Şerefine Bakırköyünde İlk On Sene*, Kader Basımevi, İstanbul, 1938, s. 11.

Devleti'nin savaş nedeniyle el koyduğu Şişli'deki Fransız La Paix (Lape) Hastanesi'ne başhekim olarak atanan Mazhar Osman'ın esas ününün yaygınlaşmaya başladığı dönem, "Şişli Müessesesi" olarak da adlandırılan bu kurumda çalıştığı dönemdir.¹⁴ 1920 yılında ise Toptaşı Bimarhanesi'ne başhekim olarak atanmış, aralıklarla iki defa yönettiği kurumu, 1924 yılı sonlarından itibaren Bakırköy'e taşımıştır.¹⁵ Bu tarihten sonra Bakırköy (İstanbul) Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi'nin başhekimi olarak çalışmaya devam etmiştir.

Resim 1. *Bimarhaneler'in İdaresi Hakkında Nesâiyih* [1914]

Resim 2. Mazhar Osman [Uzman] c.1910

Mazhar Osman'ın, Harf Devrimi'nden (1928) önce yayımlanan temel eserleri, Latin harflerine çevrilerek devrimden sonra yeniden basılmıştır.¹⁶ 1914 yılında yayımladığı *Bimarhaneler'in İdaresi Hakkında Nesâiyih* kitapçığını ise ilerleyen yıllarda yeniden yayımlamamış, gerek Toptaşı Bimarhanesi Başhekimi, gerekse Bakırköy Başhekimi olduktan sonra, doğrudan akıl hastanelerinin yönetimiyle ilgili başka bir eser kaleme almamıştır. Metnin

¹⁴ Fatih Artvinli, *Delilik Siyaset ve Toplum*, s. 244.

¹⁵ Şahap Erkoç, Fulya Kardeş, Fatih Artvinli, "Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin Kısa Tarihi", *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25. Yıl Özel sayısı/24, 2010, s. 2.

¹⁶ Mazhar Osman [Uzman], *Akıl Hastalıkları*, 2.bs., Kader Matbaası, İstanbul, 1935; Mazhar Osman [Uzman], *Tababet-i Ruhîye*, 3.bs., Kader Basımevi, İstanbul, 1941.

yazıldığı dönemin tarihsel bağlamı önemlidir; çünkü, bu bağlam aynı zamanda metnin yazılış sebebine de ışık tutmaktadır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının (1908) ardından, Osmanlı Devleti'nin hâlihazırdaki en büyük akıl hastanesi olan Toptaşı Bimarhanesi'nde yönetim değişmiş, Başhekim Dr. Avram(ino) De Castro emekliliğe sevk edilerek¹⁷ yerine Dr. Avni Mahmud atanmıştır. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde, gazetelerde Toptaşı Bimarhanesi hakkında çeşitli haberler yer almaya başlamıştı.¹⁸ II. Abdülhamid'in istibdadı ile özdeşleştirilen kurumlardan birisi olan Toptaşı'nda sadece delilerin değil, siyasi suçluların da bulunduğu iddia edilmişti.¹⁹ Her ne kadar iddiaların büyük ölçüde asılsız olduğu anlatılmaya çalışılsa da²⁰ Toptaşı Bimarhanesi'nin eski yönetimi eleştirilerin hedefinde olmaya devam etmişti.²¹ Bu dönemde, hem Toptaşı Bimarhanesi'nin eski düzenini hem de yeni işbaşına gelen yönetimi eleştiren isimlerden biri de, henüz genç bir hekim olan Mazhar Osman'dır.

Mazhar Osman özel olarak Toptaşı Bimarhanesi'ne, genel olarak ise bimarhanelerin vaziyetine ilişkin ilk görüşlerini 1909 yılında yayımlamaya başlamıştır. Daha önce yazıp tamamladığı, ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra

¹⁷ Fatih Artvinli, "Toptaşı Bimarhanesi Sertabibi Dr. Avram De Castro: Bir biyo-bibliyografi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIII/2, 2012, s. 91.

¹⁸ Örneğin *İkdam* gazetesi, tımarhanelerde "idâre-i müstebide zamanında oraya nasıl gönderildiği hemen herkesin malûmu olan" bazı kimselerin de bulunabileceğini hatırlatarak doktor muayenesinden sonra "cidden mecnûn olmayanların" tahliyesini önermektedir. *İkdam*, sayı 5093, 30 Temmuz 1908.

¹⁹ Basında yer alan bu iddiaları yerinde araştırmak üzere Toptaşı Bimarhanesi'ni ziyaret eden *Tanin* gazetesi yazarı Ali Seydi, incelemeleri sonucunda Toptaşı Bimarhanesi'ndeki hastalar arasında siyasi suçlulardan kimsenin bulunmadığını belirtmiştir. Ali Seydi, "Tımarhaneyi Ziyaret", *Tanin*, Sene 1, sayı 12, 30 Temmuz 1324 [12 Ağustos 1908], s. 3.

²⁰ İddiaları araştırmak üzere Şehremaneti bünyesinde, onbir kişilik bir komisyon kurularak Toptaşı Bimarhanesi'nde incelemeler yapıldı. Bimarhane Başhekim Dr. De Castro'nun da içinde yer aldığı inceleme heyeti, Toptaşı Bimarhanesi'ndeki 398 hastayı tek tek muayene ederek bimarhaneye haksız yere kimsenin konulmadığını tespit etmiştir. BOA, DH.MKT. 1279/8, 13 B 1326 [11 Ağustos 1908]. "Meşrutiyet ilan olduğu vakit Bastille hapisanesine hücum eder gibi Toptaşı Bimarhanesi'ne tarizler başlamıştı" diyen Mazhar Osman, iddia edildiği gibi içeride siyasi suçluların bulunmadığını belirtmektedir: "Herkes orasını maktel sayıyor, kalın duvarların arkasında facialar oynanıyor ve bilhassa birçok aklı başında siyasi mücrimler cinnet damgası altında burada inletiliyor sanılıyordu. Biz hükümetin pek müstesna ve fevkalade müsaadesile oraya ara sıra tıbbi tetkiklerde bulunmak üzere girebildiğimiz için, bunların hakikate uygun olmadığını biliyor ve elimizden geldiği kadar rasgeleni tenvire çalışıyorduk." Mazhar Osman [Uzman], "Tımarhaneden Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesine Doğru," *Sıhhat Almanaki*, yay. haz. M. Osman, Kader Matbaası, İstanbul, 1933, s.122.

²¹ Eski dönemi eleştirenlerden biri de yeni başhekim Avni Mahmud'dur. II. Abdülhamid döneminde "akliye" ile ilgili yasaklardan bahsettiği ve Meşrutiyeti övdüğü yazılardan birinde şu tespitte bulunmaktadır: "Devr-i istibdad garabetinden olmak üzere mecanine (delilere / akıl hastalarına) ve mecanin ile münasebette bulunanlara bir nazar-ı nefretle bakılır ve onlardan mümkün mertebe kaçınmak istenilirdi." Avni Mahmud, "Bimarhane", *Tababet-i Hazıra*, sayı 10, 13 Temmuz 1325 [26 Temmuz 1909], s. 68. Ayrıca bkz., Fatih Artvinli, "'Sorma Birader! Dehşet, Cinnet, Felaket!': Geç Osmanlı Dönemi Edebiyatında Tımarhanenin Temsili," *Edebiyatın İzinde: Delilik ve Edebiyat*, yay. haz. B. Öztürk, D. Ardalı Büyükarman, S. Şahin, Bağlam yay., İstanbul, 2017, içinde s. 13-36.

1909 yılında birinci cildini bastırabildiği *Tababet-i Ruhîye* kitabında, ilk çağlardan 20. yüzyıla kadar “tababet-i ruhiye tarihçesi”ni uzun ve ayrıntılı bir şekilde aktarmış²² fakat Osmanlı Devleti’ndeki bimarhanelerden ve halihazırdaki durumlarından hiç bahsetmemiştir.²³ Aynı yıl *Tababet-i Hazıra* dergisinde, genel olarak psikiyatri ile ilgili ve özel olarak da Almanya’daki akıl hastanelerinin, üniversite psikiyatri kliniklerinin nasıl çalıştığını, nasıl disiplinli bir eğitim ve pratik hayatı olduğunu örneklerle açıklayan yazılar yayımlamıştır.²⁴ Mazhar Osman, yine bu dergide “Bimarhanemiz” başlığıyla yer alan yazısında ise Osmanlı Devleti’nin en büyük resmi ve merkezi bimarhanesi olan Toptaşı Bimarhanesi’nin pek çok açıdan miadını doldurduğunu ileri sürmüş ve yeni bir bimarhanenin inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur.²⁵

“Bimarhanelerimiz denilince İstanbul’un dört bimarhanesiyle Edirne, Manisa, Bursa..ilh bimarhaneler hatıra gelir. Göz önündekiler diğerleri hakkında da bir fikr-i savâb [doğru fikir] verebiliyor. Onların hepsini görmedik. Görenlerden işittik.

İstanbul’daki [Üsküdar] Toptaşı, Yedikule [Ermeni], Şişli [La Paix] Bimarhanelerinden şu on beş ayda büyük bir tebeddül [değişim] gösteren – teşekkür olunur– Toptaşı, Şehremaneti bimarhanesidir. İki sene evvelki Toptaşı’nın tarih-i mezaliminde bugün gülüryüz belirmeye başlamıştır. Hastanenin idaresi yedd-i kifayete tevdi’ olunan muhterem meslekdaşımız ve

-
- 22 Mazhar Osman [Uzman], “Tababet-i Ruhîye Tarihçesi”, *Tababet-i Ruhîye*, 1.cild, 1.bs., Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1325 (1909), s. 85-105. Mazhar Osman, bu kısımda, modern psikiyatrinin kurucusu olarak kabul edilen Philippe Pinel’e şu satırlarla yer vermiştir “İşte o zaman bedbaht mecaninin ikballerini güldürecek meşhur Pinel zuhur etti. 1793 hatırası unutulmaz islahatıyla mecaninin ikbalini tagyir [değiştirme] ve emraz-ı akliye tarihine bir kam-ı cedid [yeni bir dönem, asır] ilave eyledi...Pinel’in delileri ne hal-i rikkat- engizde [acıklı halde] bulunduğunu tasvir ettik. Bu alim esma’a muktedir olduğu şiddetli tenkidat ve itirazatıyla zincirleri çözmeye, efkar-ı umumiyeyi bu biçareler lehinde çevirmeye muvaffak oldu. Ve fena tedaviler, vahşiyane şiddet, kamçı ve zincir yerine akilane tedabir tavsiye etti...” (s.99).
- 23 Sonraki baskılarında, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki bimarhaneler hakkında uzun bir bölüm ilave etmiş, özellikle II.Abdülhamid döneminde Toptaşı Bimarhanesi’nin durumu ve İkinci Meşrutiyet sonrası bimarhanelerin islahı ve tartışmalar ile ilgili daha geniş yer vermiştir. Mazhar Osman’ın ilk baskıda Osmanlı bimarhanelerinden bahsetmemesinin bir nedeni, kendisinin de iddia ettiği gibi II.Abdülhamid döneminde genel olarak akıl hastalıkları ile ilişkili eser yayımlama yasağı olabilir. Mazhar Osman gibi, İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra, 1910 yılında kitabını yayımlayan Avni Mahmud, 1304 (1888) senesinde akıl hastalıklarıyla ilgili bir çeviri-uyarlama kitap hazırladığını, ama basımına izin verilmediğini belirtmektedir: “Devr-i sabıkın icraat-i garibe ve temayülât-ı acibesi icabatından olarak cinnete müteallik kitap neşri memnu bulunduğundan tab’ına müsaade olunmamış idi.” Avni Mahmud, *Muhtasar Emraz-ı Akliye*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1326 (1910), s. 3.
- 24 Mazhar Osman [Uzman], “Tababet-i Ruhîyeye aid”, *Tababet-i Hazıra*, sayı 18, 16 Teşrin-i sani 1325 / 29 Teşrin-i sani 1909, s. 265-268; Mazhar Osman [Uzman], “Tebabet-i Ruhîye müesseseleri”, *Tababet-i Hazıra*, sayı 53, 1 Mayıs 1327 / 14 Mayıs 1911, s. 833-835; Mazhar Osman [Uzman], “Nasıl çalışıyorlar?”, *Tababet-i Hazıra*, sayı 54, 16 Mayıs 1327 / 29 Mayıs 1911, s. 849-852.
- 25 Mazhar Osman [Uzman], “Bimarhanemiz”, *Tababet-i Hazıra*, sayı 20, 16 Kanun-i evvel 1325 / 29 Kanun-i evvel 1909, s. 302-303. Mazhar Osman’ın yazısında adını vermediği İstanbul’un dördüncü bimarhanesi Balıklı Rum Hastanesindeki psikiyatri kliniğidir.

rüfekasının himmetiyle elden gelen her fedakârlık yapılmış, hastalar üryan gezmekten, cebr ve şiddetten kurtulmuş. Süvari kışlalığından ve medreselikten bimarhaneye tebeddül eden o kubbelerin altındaki biçarelere vasi'-i beşer dahilinde her şey yapılmışa çalışılmış. Müessesat-ı [Hayriye-i] Sıhhiye idaresinin beyanatına bakılırsa daha pek çok şeyler yapılmış. Bununla beraber – itiraf etmeliyiz ki, – bütün bu mesaiye rağmen Şehremaneti Bimarhanesi henüz bir şeye benzeyememiş, benzemek ihtimali de yok. Bimarhane böyle olmaz. Bu bina içinde insan yatmaz, hasta hele hiç yatmaz. Bu hususta hastanedeki arkadaşlarımızın da bizle hemfikir olduklarına, şimdiye kadar pek çok layihalar takdim ettiklerine şüphem yok. Eskiden haya veya havf sevgiyle [utanmaktan veya korkudan] ecnebilere göstermekten çekindiğimiz bu müessese bugün artık tarih sahifelerinde kalmalı, koca bir hükümetin bir tanecik olsun fenne muvafık bir bimarhanesi bulunmalıdır.”

İkinci Meşrutiyet'in ardından yeni yönetimle birlikte Toptaşı Bimarhanesi'nde hasta bakımı, işleyiş ve altyapı ile ilgili bir dizi reform gerçekleştirilmiştir.²⁶ Öte yandan, 1909-1912 yılları arasında, İstanbul'da yeni ve modern bir akıl hastanesinin inşa edilmesi gerektiğine yönelik tartışmalar ve proje arayışları sürmüştür. Hükümet tarafından [Ayastefanos/Yeşilköy] Safra çiftliği arazisinde modern bir akıl hastanesi yapılması için girişimlerde bulunulmuş fakat mali nedenlerle bu proje gerçekleştirilememiştir.²⁷ Mazhar Osman, yeni akıl hastanesi projesinin tartışılıp rafa kaldırıldığı dönemde, bimarhanelerin genel durumu hakkında şu tespitte bulunmaktadır:²⁸

“Bimarhanelerimizin yüz lekemiz olduğunu, bunların bu tarzda devam ve bekalarının insaniyet ve medeniyet için şeyn [kusur, ayıp] teşkil edeceğini, mecnunların bir canı gibi muameleye layık değil en şayan-ı merhamet bir hasta gibi şefkat-ı tıbbı mevdü' [emanet edilmiş] hasta olduklarını anlatmak için kifayet eder derecede döktüklerimiz mürekkeblerle refiklerimin verdiği resmi layihalar az çok hüsn-i tesir göstermiş olmalı ki, bir iki ay evvel bimarhane inşası arzusu yevmi gazete sütunlarında okundu. Hatta Safra çiftliğinin de bu hususa hasr edileceği söylendi....[...] Galiba yine bu biçareler unutuldu. Hâlâ Zaptiye nezaretinde ah ve eninler [acı ve sızıdan inleyiş] içinde na-ehil hizmetçiler elinde mecnunların ve taht-ı müşahedede bulunan bir takım zavallıların feryadları komşularının bile gece uykularını selb ediyor [kaçırıyor]. Yine cemiyet-i beşeriyenin biçare bir kısmı Toptaşı Bimarhanesinin kubbesi, rutubetli divarları altında eriyor, hele yine vilayetlerde mecnunlar en müdhiş caniler gibi zincirlerle bağlı duruyor. Bunları memleketde mikdarı yarım düzineye balığ olmayan mütehasısları da düşünmezse kim nazar-ı itibara alacaktır?”

Bu dönemde, akliye ve asabiye alanında söz sahibi olan ve öne çıkan üç isim vardır: Raşit Tahsin [Tuğsavul, 1870-1936], Avni Mahmud [1860-1921]

²⁶ Fatih Artvinli, *Delilik Siyaset ve Toplum*, s. 179-183.

²⁷ Fatih Artvinli, *a.g.e.*, s. 178, 200.

²⁸ Mazhar Osman, “Bimarhaneler”, *Tababet-i Hazıra*, sayı 12, 16 Ağustos 1326 / 29 Ağustos 1910, s. 186.

ve Mazhar Osman. Özellikle İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönem, üç isim arasında kimi zaman açığa çıkan gizli bir "iktidar kavgası"na tanıklık etmiştir.²⁹ Raşit Tahsin, İkinci Meşrutiyet sonrası askeri ve sivil tıbbiyenin birleştirilmesiyle oluşan Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi'nde Seririyâtı Akliye ve Asabiye muallimliğine devam ederken, yeni oluşan ortamda üniversitedeki konumu ve akıl hastalıkları alanındaki birikimi nedeniyle, bimarhanelerin ve bu arada Toptaşı Bimarhanesi'nin fahri sertabibi olarak tayin edilmeyi istemiştir. Bimarhanelerin sağlık koşullarının kötü ve harap durumda olmasını, hastaların da sefalet içinde bulunmalarını gerekçe göstermiş, Almanya'da Eppendorf (Hamburg) ve Berlin'de aldığı eğitimi ve birikimini hatırlatarak Avrupa ülkelerinde olduğu gibi İstanbul ve vilayetlerdeki bimarhanelerin ıslah ve tanzimi için kendisinin "bimarhaneler fahri riyaseti"ne getirilmesini talep etmiş³⁰ fakat Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti bu isteği geri çevirmiştir.³¹ İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Toptaşı Bimarhanesi'ni çeşitli vesilelerle eleştiren Mazhar Osman da, üniversite deneyiminin yanı sıra özellikle, La Paix Hastanesi döneminde yaygınlaşan üzü ile savaş sonrası yeniden şekillenen siyasi atmosferde Toptaşı Bimarhanesi'nin başına geçmek istemiştir. Öte yandan İkinci Meşrutiyet'in ardından Toptaşı Bimarhanesi'ne başhekim olarak atanan Avni Mahmud ise, koltuğunu korumaya çalışmıştır. Mazhar Osman ile Avni Mahmud arasındaki iktidar mücadelesi 1919-1921 yılları arasında devam etmiş, ikili arasında gidip gelen başhekimlik kavgası, Mazhar Osman'ın yeniden ve kesin bir şekilde Toptaşı Bimarhanesi'nin yönetimini ele alması ile sonuçlanmıştır.³²

Raşit Tahsin, Avni Mahmud ve Mazhar Osman arasında özellikle İkinci Meşrutiyet'in ardından açığa çıkıp ileride farklı düzeylerde devam eden mesleki ve kişisel çekişmelerin³³ bir boyutu da dönemin siyasi atmosferi ve hızlı değişen sağlık bürokrasisi ile ilişkisidir. 20. yüzyılın başında, Osmanlı

²⁹ Fatih Artvinli, *Delilik Siyaset ve Toplum*, s. 232. Lozan'da Dr. Albert Mahaim'in kliniğinde yetişen ve 1915 yılına kadar Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi'nin psikiyatrisi olan Dr. Khaçig/Khaçadur Boğosyan (1875-1955) bu tartışmaların dışında kalmıştır. Şeref Etker, *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri*, Libra, İstanbul, 2017, s.212-216. Dr. Boğosyan, Balıklı Rum Hastanesi'nin psikiyatrisi olan Dr. Yeorgios Zilanakis ve Toptaşı Bimarhanesi Sertabibi Avni Mahmud Bey ile birlikte, 1909 yılında bir Emraz-ı Akliye ve Asabiye Cemiyeti kurma girişiminde bulunmuştur. Mazhar Osman, "Bimarhanemiz", *Tababet-i Hazıra*, sayı 20, 16 Kanun-i evvel 1325 / 29 Kanun-i evvel 1909, s. 302-303.

³⁰ BOA, DH. UMVM. 95/8 Lef 5, 23 Teşrin-i Sâni 326 [6 Aralık 1910].

³¹ BOA, DH. UMVM. 95/8 Lef 1, 3 Nisan 1327 [16 Nisan 1911].

³² Fatih Artvinli, *Delilik Siyaset ve Toplum*, s. 233.

³³ Bu duruma bir örnek, 16 Ekim 1914 tarihinde ilk toplantısı yapan ve 1918 yılında kuruluşunu tamamlayan *Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti*'nin toplantılarında yaşanan başkanlık tartışması ve ardından Raşit Tahsin'in *Tababet-i Ruhîye Cemiyeti* adıyla ikinci bir mesleki dernek kurma sürecidir. Bkz. Kazım Dağyolu, "Türk Nöropsikiyatrisi Cemiyetinin kuruluşu", *Acta Neuro-Psychiatrica*, c. 5, sayı 1-2, 1957, s. 19-26; sayı 5-6, s. 82-89; c. 7, sayı 1-2, 1959, s. 66-90; Şahap Erkoç, "Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti'nin kuruluş zabıtları", *VI. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 22-24 Mayıs 2000, İzmir, Program ve Bildiri Özetleri*, İzmir 2000, s. 91.

Devleti'nde tıp alanında bir Fransız-Alman rekabeti yaşanmaktadır. Prusya devletinin Türkiye'ye yönelik ilgisi ve II. Abdülhamid'in Kayser II. Wilhelm'in siyasetine karşılık vermesinin bir sonucu olarak, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında tıbbiyeden mezun olan hekimler, Fransa'nın yanısıra Almanya'ya da gönderilmeye başlanmıştır. Raşit Tahsin ve öğrencisi Mazhar Osman, modern psikiyatrinin önemli isimlerinden biri olan Kraepelin'in yanında çalışmış, hem Gülhane'de hem de Almanya'dan getirilen hocaların öncülüğünde yeniden kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de akliye ve asabiye dersleri vermeye ve üniversite psikiyatri kliniğinde çalışmaya devam etmiştir. Raşit Tahsin ve Mazhar Osman meslek alanlarındaki güncel gelişmeleri ve uygulamaları daha yakından takip ettiklerini savunmakta ve eski usul ile yönetildiğini söyledikleri bimarhaneyi eleştirmektedirler. Öte yandan Avni Mahmud ve Toptaşı Bimarhanesi hekimleri ise eğitimleri nedeniyle Fransız psikiyatrisine daha yakındır. Bu dönemde psikiyatri alanında iki ekolden bahsedilebilir: bir yanda öncülüğünü Emmanuel Regis'in yaptığı Fransız psikiyatri ekolü, diğer yanda Emil Kraepelin'in Alman ekolü.³⁴ Elbette bu isimlerin aralarındaki çekişmenin esas sebebi kuramsal farklılıklar ya da ekol farklılığı değildi.³⁵ Özellikle İkinci Meşrutiyet'in ardından yeniden örgütlenen ve sık değişikliklerin yaşandığı sağlık bürokrasisinde ve yönetici atamalarında, esas belirleyici olan, bürokrasi ve rejime (II.Abdülhamid ile İttihat ve Terakki Cemiyeti) yakınlık ya da uzaklıktı.

Yukarıda özetlenen tarihsel arka plandan yola çıkarak, *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih* kitabının Mazhar Osman'ın Osmanlı Devleti'ndeki bimarhanelerin ve özel olarak da Toptaşı Bimarhanesi'nin durumuna yönelik tespit ve eleştirileri dile getirdiği, psikiyatri alanında tartışmaların yaşandığı, kendisinin bu alanda daha fazla söz sahibi olmak istediği ve bimarhane yönetimine talip olduğu bir dönemde kaleme alındığı söylenebilir.

Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih

Kitapçığın ilk cümlesi, esasında bütün bir metnin amacını özetler niteliktedir: "*Mecanin de hastadır.*"³⁶ Bu metin boyunca ve diğer pek çok

³⁴ Şahap Erkoç, "Türkiye'de Modern Psikiyatrinin Başlangıcı ve Avni Mahmud'un "Muhtasar Emraz-ı Akliye" Kitabı", *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, c. 9, sayı 1, 2001, s.124.

³⁵ Örneğin Dr. İzzeddin Şadan, bu isimlerin Avrupa psikiyatrisini takip etmediklerini ve "mektef farkları"ndan bahsedenlerin aslında bilgilerinin "alaylı bir mütehasıs" olmaktan ileri gidemediğini belirtmektedir. İzzeddin Şadan, "Dr. Raşit Tahsin öldü - Ölülere ancak hakikati borçluyuz", *Yeni Adam*, sayı 115, 12 Mart 1936, s. 5.

³⁶ Mazhar Osman, *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih*, s. 3. "Mecanin" *mecnun* kelimesinin çoğuludur. Mecnun, "cinn" kökünden türemiştir; "cünün" sözlükte "örtünmek, gizlenmek; aklını kaybetmek" anlamına gelmektedir. İbrahim Kâfi Dönmez, "Cünün", TDV *İslam Ansiklopedisi*, c. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 125. Bu durumdaki kişiye ise "mecnun" (deli) denmektedir. Mecnun kelimesi günümüzdeki anlamıyla *psikotik* terimi karşılığında kullanılmış olup, gerçeği değerlendirmenin bozulduğu, varsanılar, sanrılar veya bariz davranış bozuklukları gösteren

yazısında olduğu gibi Mazhar Osman, akıl hastalarının diğer hastalar gibi, akıl hastalıklarının da diğer hastalıklar gibi olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Farklı olarak, akıl hastaları daha çok “merhamet”e muhtaçtır:³⁷

“Mecanın de [deliler/akıl hastaları da] hastadır. Her hasta gibi şefkat ve muavenete [yardıma] muhtaçtır. Hususen akıl gibi en kıymetli bir varını kaybettiğinden daha fazla merhamete, daha müstesna bir takayyüde ve ihtimama [dikkat ve özene] layıktırlar.”

Mazhar Osman, hastanelere “mecnun” adı altında yatırılan kişilerin önemli bir kısmının iyileşebilir olduğu kanaatinde. İstatistiklerde şifanın az görüldüğü yerlerde “hastalıktan ziyade bakanlar suçludur”.³⁸ Memlekette mecnunlar, basit bakımlardan bile mahrum kaldıkları için şifa oranı çok düşüktür. Hastalar zamanında tıbbi gözetime alınamazlar, alınanlar yani bir kuruma yatırılan hastalar ise “göze görünmeyen bir takım gayri sıhhi amellerin tesiriyle helak olur(lar)”.³⁹ Gerçek sorunun hastalıkta değil hastanın bakımında olduğunun altını çizen Mazhar Osman, bunu bazı örnekler ile açıklamaktadır:⁴⁰

“Hasta iyi havadan mahrum olur, cahil gardiyanlar altında hırpalanır. Bitden, uyuzdan, tahtakurusundan uyku uyumaz. Yahut hastalığı yüzünden daima uykusuz ve müteheyyiç [heyecanlı, coşkun] olmasıyla zaafa uğrar. İştahsızlığı veya marazlı fikri sebebiyle günlerce hatta aylarca yemek yemez, erir, verem gibi bir hastalık karışır. Veya hasta herhangi bir vesile ile üşütülerek ağır göğüs rahatsızlıklarına yakalanır. Hele verem kolaylıkla birbirine aşılır. Aynı hasta şefkatli, vazifesinas ellerde kurtulur. Ve yeniden cemiyet-i beşeriye arasına karışır.”

Mazhar Osman, bimarhanelerin nasıl yönetilmesi gerektiğine ilişkin kısma geçmeden önce, hâlihazırdaki durumu eleştirmektedir. Her ne kadar açıkça belirtmese de, eleştirisinin odağındaki kurum Toptaşı Bimarhanesi ve onun yöneticileridir:⁴¹

“Bizde bütün kusurları vasıtasızlığa atfetmek adettir. Hüsniyet sahibi ve iş bilen bir hekim en büyük yoksulluklar içinde bile pek büyük iş görür. Kendisine emanet edilen, cemiyet-i beşeriyeden ayrılarak nev’i insanlığında kaybeden biçarelerin hallerini ıslaha, bahtlarını güldürmeye çalışır. Ve bu suretle gayreti mukaddes bir vazife bilir. Vaka elde mevcut ve eslâfin mahsulü rıfk u şefkati [geçmiştekilerin yumuşak şefkatinin ürünü] olarak medreseciklerin kubbeleri altına sıkıştırılan bimarhaneler şüphesiz hali hazır fenni müesseselerine

vakalar için daha çok geçerlidir. Fatih Artvinli, *Delilik Siyaset ve Toplum*, s. 23. Ayrıca bkz., M.W. Dols, *Ortaçağ İslam Toplumunda Deli*, çev. D. G. Dinç, Pinhan yay., İstanbul, 2013.

37 Mazhar Osman, *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyi*, s. 3

38 Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 3.

39 Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 3

40 Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 3-4.

41 Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 4-5.

benzemekten çok uzaktır. Mamafih yeni müesseseler yapıncaya kadar bunları ıslah etmek, bu kubbelerin altına sokulmak mecburiyetinde bulunan biçarelere elden geldiği derecede muavenet etmek de elzendir. Bu binalar içinde, bu vasıtasızlıkta daha fazlası yapılamayacağını zan ve iddia etmek doğru değil ve işi oluruna terk etmek vazifeşinaslıktır. Bu sınıf marizatin [hastaların] tedavisini kendisine iş edinen etıbbamız [tabiplerimiz] bir taraftan eldekileri mümkün olduğu kadar ıslah etmekle beraber diğer taraftan gerek payitahtta ve gerek vilayet merkezlerinde hali hazır fenne muvafık müesseseler yapılması için himmetlerden, propagandalardan, didinmelerden geri durmamalıdır. Çünkü, bimarhanelerin bu şekilde kalması, bu halin daha senelerce devam etmesi ilme bigânelik, şefkat ve merhamete kayıtsızlık, medeniyete karşı meskenettir [miskinlik, beceriksizliktir].”

Mazhar Osman yeni ve modern bir akıl hastanesi açma düşüncesini, içinde bulunulan koşullar itibariyle çok gerçekçi ve uygulanabilir bulmamaktadır. Kitabın giriş kısmının son paragrafında, bu metni günün kötü koşullarda çalışmaya devam eden, meslektaşlarına “rehber” olması için yazdığını belirtmektedir:⁴²

“Ben bu satırları son numuneye muvafık bir bimarhaneye tatbik olunması için yazmıyorum. Öyle bimarhane meydanda olmadığı gibi mümkün olmayan şeyleri tâfsil etmekte [etrafıca açıklamak] icrası kabil olanlara karşı ihmal tevliid eder [meydana getirir]. Binaenaleyh yazdıklarım memleketimizin muhtelif şehirlerinde mevcut olan dâr-ı mecaninin [delilerin kaldığı yer] şerait-i hazıra dahilinde farksız bir bütçe ile meh-mâ-emken [mümkün olduğu kadar] ıslahıdır. Daha doğrusu bu binalar altında hasta bakmaya mecbur olan meslektaşlarıma ameli bir rehberdir.”

“Mecnuna ne urulur ne sövülür!”

Giriş kısmının hemen ardından “Bimarhanelerimizde ilk yapacağımız şey” ara başlığı ile 39 madde halinde yapılması gerekenler sıralanmaktadır. Birinci maddede, “Tabip bimarhanenin bir hastahaneden, mecnunun bir hastadan başka şey olmadığını bilmeli ve bu itikadını hastaya, hasta sahiplerine ve hasta bakıcılara (*gardiyanlara*)⁴³ telkin etmelidir”⁴⁴ nasihatinde bulunan Mazhar Osman, takip eden maddelerde hekimlerin mecnunlar ile temas etmekten korkmaması gerektiğini, hekimin hastaya ne kadar yakın ve samimi olursa ortaya çıkabilecek tehlikenin de o kadar az olacağını, bimarhanelerde çalışacak olan hekimin ilk kutsal görevinin dayak ve işkence ile inzibatı sağlamaya alışmış olan “cahil hastabakıcıların” görevlerine son vermek olduğunu, asla hastaların zincire vurulmasına ya da iplerle, bezlerle

⁴² Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 5.

⁴³ Parantez içi ifade Mazhar Osman’a aittir.

⁴⁴ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 5.

bağlanmalarına meydan verilmemesi gerektiğini belirtmektedir.⁴⁵ Mazhar Osman'a göre hastaya yönelik cebir ve şiddet vakalarının önünü kesmek hekimlerin "bimarhanelerde yapacağı ilk ıslahat, ilk medeniyet adımlarıdır."⁴⁶ Bu konuda kesinlikle taviz verilmemesini, en ufak bir ihmalin bile soruşturulmasını öğütlemektedir:⁴⁷

"Çünkü, ni'met-i akıldan mahrum bir mazlumu terbiyesiz bir zalimin elinde bırakmak ve bu teâmül-i sakime [yanlış muameleye] bir nihayet vermemek fenni ve ahlaki bir cürümdür. Mecnun (v)urur, söver; fakat mecnuna ne (v)urulur, ne sövülür. Hiddet ve teheyycü [çoşkunluk hali] rıfk [tatlılık, nezaket] ile izale edilebilir, şiddetle artar."

Mazhar Osman'ın bimarhanedeki hastalara yönelik cebir ve şiddeti kesin olarak sonlandırmak konusundaki öğütü ve gerekçesi önemlidir. Osmanlı Devleti'nde delilerin zincire vurulması uygulamasının Süleymaniye Bimarhanesi'nde terk edildiği ve devamında Toptaşı Bimarhanesi'nde de bu usulün yerine tespit gömleklerinin kullanılmakta olduğu bilinmektedir. 1894 yılında Edirne Bimarhanesi'nde delilerin boyunlarına zincir takılmakta olduğunun bildirilmesi üzerine, Edirne Vilayeti'ne gönderilen yazıda, bir irade yayımlanarak "kadimen cari olan işbu usulün terakkiyat-ı fenniye ile sabit olan mazarratı cihetiyle ahîren terk edilerek zamanımızda mecanin için gömlek kullanılmakta olduğundan ve terakkiyat-ı hazıraya karşı taşrada bulunan bimarhanelerde el-haletü hâzihî zincir istimali bâdi-i teessüf bulunduğundan bunun men'iyile her yerde gömlek istimali" istenmektedir.⁴⁸ Yani eskiden geçerli olan, fakat zararları nedeniyle sonradan terk edilen zincir usulünün yerine artık deli/tespit gömleğinin kullanılması gerektiği açık bir şekilde belirtilmektedir. Fakat ilerleyen yıllarda gerek İstanbul'da gerekse taşrada (Edirne, Manisa ve Halep Bimarhanelerinde) 20. yüzyılın başlarında da zincirin bir tespit aracı olarak kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹

Mazhar Osman, aynı zamanda tespit gömleğinin kullanılmasını da (mecnunları kâmis-i cebri içine koymak) gereksiz bulmaktadır. Kesin bir mecburiyet bulunmadıkça, bu önlemin uygulanmamasını tavsiye etmektedir:

"Hasta bakıcıları gayet az olan yerlerde hastanın kendisine ve yanındakilere zarar vermesine mani olmak için en müteheyyci zamanda tehevürü azalınca kadar kâmisde bulundurulmasına müsaade değil,

⁴⁵ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁶ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁷ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁸ BOA, İ.HUS. 1312 S 7/35, 7 S 1312 [10 Ağustos 1894].

⁴⁹ Fatih Artvinli, *Delilik Siyaset ve Toplum*, s. 55.

müşamaha edilir. Mecburiyet-i kat'îye bulunmadıkça bu çareye müracaat olunmamasını tavsiye ederim."⁵⁰

Eğer ayrı bir oda (hücre) varsa hastayı oraya kapatmanın daha doğru olacağını savunan Mazhar Osman'a göre yeterli miktarda hasta bakıcı olursa bu tedbirlere gerek olmayacaktır ve bu iş için ideal sayı, ortalama olarak altı hastaya bir hizmetçi düşmesidir.⁵¹

Mazhar Osman bimarhanelerin dört kısma ayrılabilceğini belirterek her kısım için ayrı ayrı açıklamalarda bulunmakta ve bu kısımların nasıl tanzim edilmesi gerektiğini etraflıca anlatmaktadır. Bu dört kısım şunlardır:

1-Karantina ve müşahedehane, 2-Hasta mecnunlara mahsus kısım 3-Müteheyyic [heyecana gelen, ajite] hastalara ayrılan kısım 4-Sakin deliler kısmı.⁵²

Hasta öncelikle beş gün süreyle müşahede altında tutulmalı ve her gün hamama götürülerek temizlenmelidir. Hasta ne kadar temiz olursa olsun üstündeki çamaşır ve elbiseler çıkartılarak, temiz giysiler verilmeli ve hastanın ancak altıncı gün diğer hastalar ile temas etmesine müsaade edilmelidir. "Pek zayıf, müteverrim [veremli], ishalleri, hulasa emraz-ı dâhiliyeden [iç hastalıklardan] biriyle malul olanlar", "hasta mecnunlara mahsus" kısma konulmalıdır. "Bağırıp çağırma ve saldırma ile yanındakileri rahatsız edecek hastalar" ise "müteheyyic hastalara ayrılan kısma" konulmalıdır. Bimarhanenin en büyük kısmını ise "sakin deliler" oluşturmaktadır ve bunlar da gerek görülürse diğer alt kısımlara ayrılabilir.⁵³

Mazhar Osman bimarhane hekimlerinin hastalarını günde en az iki defa görmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu vizitler, "sathi bir keyif sormaktan ibaret" ise de bunun önemli olduğunu, hem hastaya durumunu hem de hastabakıcıya hastanın durumunu sormanın hekimin işini kolaylaştıracağını ve bir çalışma disiplini sağlayacağını savunmaktadır. Hekim hastasına selam verdikten sonra "nasıl olduğunu, uykusunu, yemeğini, abdestini" sormalı ve vizit esnasında cep defterine hastanın söylediklerini ve hizmetçinin verdiği bilgileri kaydetmelidir.⁵⁴

Bimarhaneye kabul edilen her mecnunun bir müşahede dosyası olmalı ve bu dosyada hastanın ismi, yaşı, ünvanı vb. gibi temel bilgilerin yanı sıra şimdiye kadar geçirdiği hastalıklar, hastaneye giriş nedeni, fiziki ve ruhsal muayenesinin

⁵⁰ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁵¹ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 7.

⁵² Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁵³ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 8.

⁵⁴ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 8-9.

sonuçları kaydedilmelidir. Fiziki (maddi) muayenesinde solunum, sindirim, boşaltım ve sinir sistemiyle ilgili durumlar kaydedilmeli; ruhsal muayenesinde (muayene-i ruhiye) ise hastanın zaman ve mekân tayini (yer ve zaman oryantasyonu), düşünce ve hezeyanları, zekâsı gibi özellikler kaydedilmelidir. Bu dosyada yer alan bilgi ve kayıtlar adliye, askere alım, veraset ve vesayet için de önemlidir.⁵⁵

Uykusuzluk ve Felc-i Umumi Sağaltımı

Mazhar Osman, devam eden maddelerde hastanın temizliği ve banyosunun nasıl yapılması gerektiğini ayrıntılı tarif etmektedir.⁵⁶ Hastaların uykusu konusunda ise tespit ve önerileri şu şekildedir:⁵⁷

“Uyumayan hastaların uykularını davet de maddi ve ruhi afiyetlerinin muhafaza ve iadesi için pek mühimdir. Bizim bimarhanelerde çok defa uyku uyumamaları tahtakurularından veya yanındaki hastaların gürültüsündendir. Duvarları badanalatmalı, tahtakurularını daima temizletmelidir. Karyoları ve tahtaları kaynar sularla yıkamalı, yatakları yorganları iyice temizlemelidir. Gürültüsü çok hastaları da müteheyyciler koğuşuna koymalıdır. Yine uyuyamayan hastalara akşamları ılık banyo yaptırmalı veya ıslak çarşafıla vücutları örtülmelidir. Bunlar da kâfi gelmezse geceleri bir iki gram bromür verilir. Uykusuzluğu münevvimat [uyutucu] isti'maline [kullanılmasına] lüzum gösterecek derecede ziyade [çok] ise ihlamur menku'u [suda kaynatılmış ihlamur] içinde 1-7 gram paraldehid⁵⁸, 1 gram Terponal, 0,50 santigram Veronal, 0,30 santigram Teroponal, 0,50 santigram Adalin, 0,50 santigram Fenoval, 0,30 santigram luminal... ilh ilaç verilir. Uyku ilaçları içinde en ucuz ve en az semm-dârî [zehirli] olan paraldehid diğerlerine müreccihdir [tercih sebebidir]. Fakat cihâz-ı tenefüsü ile [solunum yoluyla] tarh olduğundan [verildiğinden] ciğerleri zayıf olan hastalara çok vermemelidir.”

Mazhar Osman'ın uyku için önerdiği sedatifler (müsekkinat) ve hipnotikler (münevvimat) bu yıllarda kullanılan temel ilaçlardan olup aynı etkilere sahip diğer ilaçlar da klinikte kullanılıyordu.⁵⁹ Burada, her bir akıl hastalığı çeşidi ve buna yönelik ilaç uygulamalarına yer ayırmaması ve ağırlıklı olarak personel yönetimi ve hasta bakımına yer vermesi, yazarın kitapçığı psikiyatri alanında uygulanan son yöntemleri tanıtmaktan ziyade giriş kısmında da belirttiği gibi sınırlı imkanlar içinde çalışan meslektaşlarına basit ve pratik bazı öneriler vermek için kaleme aldığını göstermektedir.

⁵⁵ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁶ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 10.

⁵⁷ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 11.

⁵⁸ Paraldehyde, kuvvetli ve tehlikesiz bir uyku ilacı olarak kullanılan, renksiz, eter kokulu, yakıcı bir sıvıdır.

⁵⁹ Bu dönemde klinikte uygulanan ve farklı psikiyatrik hastalıkların tedavisi için dönemin nöropsikiyatristleri tarafından önerilen ilaçlar hakkında bkz. Şeref Etker, “Toptaşı Bimarhanesi Eczanesi son dönemi, 1913-1927”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XII/1, 2010, s. 7-22.

Mazhar Osman, hastaların beslenmesinin nasıl yapılması gerektiğini ve yemek yemeyen hastalara nasıl yemek yedirilebileceğini anlattıktan sonra, özel olarak felc-i umumi (paralizi jeneral) hastaları konusunda çeşitli öğütlerde bulunmaktadır. Mazhar Osman için, frenginin merkezî sinir sisteminde yol açtığı tahribat sonucunda oluşan “felc-i umumi-i müterakki-i mecanin” (*progressive paralysis of the insane*)⁶⁰ ayrı bir önem taşımaktadır. Biyolojik psikiyatrinin gelişiminde önemli yer tutan bu hastalık,⁶¹ Mazhar Osman’a göre, Türkiye’de de az değildir ama teşhis edilemediği için sayılar az görünmektedir.⁶² Bu hastalığa yakalanıp bimarhanede bulunan hastalara, şu ilaçların her gün enjekte edilmesini önermektedir:⁶³

“Bi-iodure de mercure 0.20 centigr.

Iodure de Potassium Q.S.

Eau distillée sterilisée 20 c.c.”

Hastanın tahammülüne göre bu tedavinin miktarı ve süresi artırılmalıdır. Haftada bir defa ise şu merhem de uygulanabilir.⁶⁴

“Onguent mercuriel double 4 gr”

Hastabakıcılar, Hademeler, Hizmetçiler

“Hastabakıcılar ve Hizmetçiler” ara başlığı altında sıraladığı maddelerde ise bu görevde bulunanlara öğütler yer almaktadır. Gece gündüz her koşulda en az bir hizmetçi nöbet beklemeli ve bir onbaşı dinlenmeksizin üç dört koşulun hizmetçilerini kontrol etmelidir. Bimarhane içinde cinayete ve saldırıya sebebiyet verecek olan bıçak, taş, balta vesaire bulundurulmamalıdır. Erkek ve kadın hasta bakıcılar her gün hastaneyi baştan aşağıya yıkayacak ve silecektir. Hafif hastaların birçoğu temizlik işlerinde çalıştırılabilir. Hastalar hizmetçilere yardım eder, “silerler, süpürürler, yemekhaneleri temizlerler.”⁶⁵

Mazhar Osman, bimarhane hekimlerinin temizlik ve günlük işleyiş konularını küçümsememeleri gerektiğini özellikle belirtmektedir.⁶⁶

⁶⁰ Hastalığın Türkiye’deki tarihi ve yarattığı tartışmalar için bkz. Fatih Artvinli, “More than a disease: The history of general paralysis of the insane in Turkey,” *Journal of the History of the Neurosciences*, XXIII/2, 2014, s. 127-139.

⁶¹ Edward Shorter, *A History of Psychiatry From the Era of the Asylum to the Age of the Prozac*, John Wiley, Sons Inc., New York, 1997, s. 192-193.

⁶² Fatih Artvinli, “More than a disease”, s. 130.

⁶³ Mazhar Osman, *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyi*, s. 14.

⁶⁴ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 15. Mazhar Osman, aynı zamanda bu hastalara her gün dört gram civa merhemi sürülmesini de tavsiye etmektedir. Oysa, bu tarihlerde frengi sağaltımında etkili olduğu gösterilen Salvarsan ve Neosalvarsan adlı bileşikler kullanılmaya başlanmıştır.

⁶⁵ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 16.

⁶⁶ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 17.

“Hekimler hiçbir vakit kendilerini fen adamı telaki ederek bu işleri istisgar etmemelidir [küçük görmemelidir]. Bu işlerle uğraşılırsa tedavi müsmir [faydalı] olur. Hele reçeteciliğe alışmış hekimlerin bir bimarhane için nâfi’ bir uzv [faydalı bir aza] olmadığını katiyen bilmelidir.”

Hastabakıcıların istihkak adı altında hastaneden yiyecek götürmeyi alışkanlık edindiklerine dikkat çeken Mazhar Osman, bu durumu ortadan kaldırmak için hademelerin maaşını birkaç kuruş fazla vermeyi önermektedir. Hastabakıcılar 20-45 yaş arasında ahlakı düzgün, mutedil mizaçlı ve dinç olmalı; geceli, gündüzlü hastanede kalmalı ve ancak on günde bir izinli şekilde dışarıya çıkmalıdır. Hekim, hastabakıcıları ameli ve nazari bir surette terbiye edecektir. Hastalara ne suretle muamele edileceğini, hastanın sıhhi durumunu ve takibini yapmasını yani hastanın uykusunu, yemesini içmesini, tuvalete çıkıp çıkmadığını, duygu durumunu ve hezeyanlarını kontrol etmeyi; hastanın hastaneye giriş usulünü, hastayı soyup giydirmesini, ateşini ölçmeyi, oda ve banyoların sıcaklığını düzenlemeyi, pansumancılığı ve şırınga usullerini öğretecektir.⁶⁷

Toptaşı Bimarhanesi hekimlerinden ve 1925 yılında Manisa Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi’nin sertabibi olan Ali Muhlis, *Akıl Hastaları, Bimarhaneler, Hastabakıcıları* isimli kitabında⁶⁸, tıpkı Mazhar Osman gibi, bu konuda bazı kuralların yerleştirilmesini önermekte ve hastabakıcıların, hastalar ile hekimlerden daha çok ve birebir temas halinde olduklarını göz önüne alarak esas meselenin hastalara layıkıyla bakacak hastabakıcılar bulmak olduğunu belirtmektedir. Ali Muhlis’e göre hastabakıcılar, hastaların şikâyetlerini kendi arzu ve hesaplarına göre değiştirebilir, hastanın tehlikeli gibi görünen bazı hallerini ifade ederek hekimin hastayı bağlaması gerektiğine ikna edebilir ve eğer hekim hastanın durumunun bağlanmasını gerektirmediğini belirtir ise bu defa da kendilerini haklı çıkarmak için hastanın bazı tehlikeli hallere girişmesini sağlayabilirler.⁶⁹

Mazhar Osman’ın ve daha sonra Ali Muhlis’in bimarhanedeki hastabakıcılar ve hizmetçiler konusunda “dikkatli” olunmasını öğütleyen yazıları, bimarhane hekimlerinin yaşadıkları tecrübelerle dayandığı söylenebilir. Öte yandan bimarhanede yatan hastaların hastabakıcı ve hizmetçilerle ilgili yaşadığı tecrübelerin de belli açılardan ortaklık taşıdığı söylenebilir. Örneğin, 1891 yılında iki aydan uzun bir süre Toptaşı Bimarhanesi’nde kalan eski Maarif Müfettişi Ali Enver’in bir hasta olarak yaşadığı deneyim ve yaptığı gözlemler⁷⁰,

⁶⁷ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁶⁸ Ali Muhlis, *Akıl Hastaları, Bimarhaneler, Hastabakıcıları*, Cemil Efendi Matbaası, Manisa, 1341/1925.

⁶⁹ Ali Muhlis, *Akıl Hastaları, Bimarhaneler, Hastabakıcıları*, s.14.

⁷⁰ Bkz. Fatih Artvinli, “Ali Enver’in Toptaşı Bimarhanesi gözlemleri”, *Toplumsal Tarih*, sayı 194, Şubat 2010, s. 66-73.

Mazhar Osman'ın yazdıklarını ve nasihatlerini destekler niteliktedir. Bazı hademeler, koğuşları ve yatakların temizliğinden sorumlu oldukları halde bu işi delilere yaptırmakta, en ufak bir kusur gördüklerinde delilere asla merhamet etmeyerek çok acımasız davranmakta, delileri ayda bir kere hamama götürmeleri, yıkayıp traş etmeleri gerekirken bu görevlerine asla dikkat etmemekte, her birinin başına birkaç tas su döküp çıkarmakta ve hepsini aynı ustura ile tıraş etmekte, delilerin hakkı olan sabunların tamamını kendilerine vermeyip bunları çalmaktadır.⁷¹

Yeniden metne dönersek, Mazhar Osman'ın "hasta sahipleri" konusundaki tavsiyesi ise, bu kişilerin hastalarını hasta kabul odasında görmeleridir. Hastalara ve hasta sahiplerine hapis duygusu vermemek için istedikleri zaman hastalarını çıkarabileceklerini, onları hastahane tutmanın amacının tedavi ve tehlikeden uzak tutmak olduğunu anlatmalıdır.⁷² "Hasta Tarz-ı Kabulü ve İhracı" altbaşlığında hastaların bimarhaneye sevk süreçleri ve taburcu olmaları anlatılmaktadır. Hastayı hastaneden çıkarmanın hekimin hakkı olduğunu savunan Mazhar Osman, hastaneden çıkışı şu şekilde tarif etmektedir:⁷³

"Hasta, ya kesb-i şifa ettikde [şifa bulduğunda] ya cüz'i-yi külli kesb-i salâh eyledikten [kısmen iyileştikten] sonra, yahut aynı halde çıkarılır. Şifayab olduğu [iyileştiği] takdirde hürriyetini iade etmek üzere hastayı zabıtaya iade eder. Cüz'i-yi külli kesb-i salâh edenleri ailesinin arzuları üzerine çıkarır. Tamamla şifayab olmadan çıkarılan hastalar için aileleri zabıtaya veya bimarhaneye bir te'minat-ı tâmm [tam güvence] vereceklerdir. Hastanın tedavisini takip edeceklerini, kendisine ve ahire zarar vermesine mani olacaklarını, bu cihetce izhar-ı acz ettiklerinde [yapamama durumu ortaya çıktığında] veya hastalığı kesb-i şiddet ettiğinde hemen hükümete haber vereceklerini temin edeceklerdir. Hekim hastanın halini tehlikeli görürse ailesinin arzusuna rağmen çıkarmayabilir. Hasta fikren ve bedenlen ziyade tedenni ettiği [gerilediği] takdirde lüzumu derecede te'minat aldıktan ve zabıtaya keyfiyet bildirildikten sonra ailesine teslim eder."

"Hastahane Me'murini" başlığı altında, başhekim ve idare memurlarının görevleri sıralanmaktadır.⁷⁴

"Her kısmın doktoru kendi hastalarının müşahedelerini, her nöbetçi doktoru nöbeti müddetinde dahil olan hastanın ilk müşahedesini almaya mecburdur. Sertabip de alınan müşahedeleri kontrol ve tasdik edecek, kendisi azami onbeş

⁷¹ BOA, Y.PRK.SH. 5/39'dan aktaran Fatih Artvinli, "Ali Enver'in Toptaşı Bimarhanesi Gözlemleri", s. 69.

⁷² Mazhar Osman, *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih*, s. 18-19.

⁷³ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁷⁴ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 20-21.

gün içinde hastayı mufassalan [etraflıca] muayene ve müşahedatını kayıt eyleyecektir. Hastaların çıkarılması, usul-i tedavisini tayin sertabibe aittir.”

İdare kâtipleri ise hastanenin temizliğine, yiyecek, içecek, yakacak ve diğer malzemelerin temininden sorumludur.⁷⁵

Mazhar Osman, “Bimarhanelerdeki Ta’yinât” başlıklı son kısımda ise mecanine verilecek yiyecek ve erzakın miktarını belirtmektedir. Buna göre mecanine üç dereceden ta’yinât verilir:⁷⁶

“Üçüncü derece mecaninin ta’yinât-ı adiyesidir ki 500 gram ekmek, 350 gram et, 30 gram çorba pirinç veya şa’riyye (şehriye) 10 gram çorbalık tuz, 150 gram pilav veya makarna, 10 gram makarna peyniri, 30 gram yağ, 20 gram tuz, 25 gram soğan, taze sebze 300:400, kuru sebze 150, kuru bamya 20, taze bamya 150, patates 300 gramdır. İkinci derecede ekmek 250, et 200, çorba pirinç veya şa’riyye 30 gram, çorbalık tuz 10 gram, yağ 10, tuz 10, soğan 20, taze sebze 200:300, kuru sebze 150 gram, kuru bamya 15, taze bamya 100, patates 200 gramdır. Birinci derece etibbanın diyete koyduğu hastalardır.”

Değerlendirme: Yönetilemeyen Bimarhaneler

Mazhar Osman’ın kitapçığı bir bütün olarak incelendiğinde bimarhanelerin hasta bakımı açısından ıslah edilmesiyle ilgili tespit ve öneriler içerdiği görülmektedir. Bu öneriler 19. yüzyıl başlarından itibaren çeşitli tımarhane hekimleri (*alienist*) tarafından kaleme alınan metinlerle bir ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu türün iyi bilinen bir örneği 1837 yılında yayımlanan Francis Browne’un *What Asylums Were, Are and Ought to Be* [Tımarhaneler Neydi, Nedir ve Nasıl Olmalıdır] kitabıdır.⁷⁷ Yazar bu kitapta iyileştirici, tedavi edici tımarhane fikrini, yani yeni oluşmakta olan sistemi ve esaslarını ele almakta ve çeşitli önerilerde, tespitlerde bulunmaktadır. Moral tedaviyi (*moral treatment*) özetleyen ve yeni tedavinin esaslarını anlatan bu kitapta öne çıkan iki unsur, Mazhar Osman’ın kariyeri boyunca sıklıkla dile getirdiği iki tema ile örtüşmektedir: şefkat ve meşguliyet.⁷⁸ Mazhar Osman’ın bu kitapçığında ise tedaviden çok yönetime odaklandığı görülmektedir.

Mazhar Osman’ın metni aynı zamanda Türkiye’deki “tımarhane hekimliği”ne tutulmuş bir ayna olarak da okunabilir. Metinde hekimin paternalist özelliği öncelikle göze çarpmaktadır. Hekimin bimarhaneyi, bir “aile reisi” ya da “baba” gibi yönetmesi beklenmektedir. Mazhar Osman’ın

⁷⁵ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 21.

⁷⁶ Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁷⁷ W.A. Francis Browne, *What Asylums Were, Are and Ought to Be, Being the Substance of Five Lectures Delivered before the Managers of the Montrose Royal Lunatic Asylum*, 1837. Yeniden basım Arno Press, New York, 1976.

⁷⁸ Andrew Scull (Ed.), *The Asylum as Utopia, W. A. F. Browne and the Mid-Nineteenth Century Consolidation of Psychiatry*, Tavistock, London, 1991, s. 177.

bimarhanelerin idaresine yönelik önerilerini sıraladığı metinde ağırlık noktası hastaların temel bakımıyla ilgili konular olup asistan hekimlere ve eczacılara değinilmediği görülmektedir. İlerleyen yıllarda Toptaşı Bimarhanesi başhekimini olacak Mazhar Osman'ın bu kitapçıkta önerdiği hasta yaklaşımını kendi yöneticilik yıllarında uygulayıp uygulamadığı ayrı bir tartışmanın konusudur,⁷⁹ fakat metnin yazıldığı tarihsel bağlam ve diğer benzer metinlerle ilişkisi önemli bir ayrıntıdır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından basında bimarhaneler ve bimarhanelerin ıslahı ile ilgili yazılar yayımlayan yalnızca Mazhar Osman değildir. Örneğin Salih Nabi (1886-1914)⁸⁰, gerek 'Devr-i istibdad'da gerekse 'Devr-i hürriyet'de Yedikule'deki Rum ve Ermeni bimarhanelerine yaptığı ziyaretlerden yola çıkarak, bu kurumların iyileşmekte olduğunu fakat bir zamanlar şefkat, iyi muamele ve musiki ile tedavinin icra edildiği darüşşifaların halinin içler acısı olduğunu belirtmektedir:⁸¹

“Ya bugün ? Hal-i hazırda bu bimes insancıklar bizden ancak mübtela oldukları maraz ile kabil-i tefrik bulunan beşeriyetin acınacak evladları, rutubetli, kapalı, murdar binalar altında, sopalar, çirkin simalar, muhtelif işmizarlar, tahammül olunmaz su-i tegaddi, yaşaması mümkün olmıyan bir tarz-ı hayat taht-ı tesirinde ömürlerini bir an evvel tenkis eden bu ızdırablı elemelerle şu insaniyete, bu beşeriyete küsüyorlar.. [...] Denilebilir ki, bugün bir bimarhane inşaası kucak dolusu guruşa vabeste... tasdik ederim. Lakin bu kadar zahmete ve o kadar para israfatına bûdçemiz müsait değilse, elimizde bulunan münasib öyle hali yerler,

⁷⁹ Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Başhekimisi Fahri Celal Göktulga, 1950 yılında Mazhar Osman ile girdiği bir polemikte, Mazhar Osman'ın Bakırköy'deki başhekimlik dönemini sert bir şekilde eleştirmektedir. Mazhar Osman döneminde, hastaların yetersiz bakım aldığı, ciddi temizlik sorunları yaşandığı, tuvaletler, yemekhane, kanalizasyon vb. altyapı sorunlarının çözülmediğini ve hasta ölümlerinin yüzde 37'lere çıktığını belirtmektedir: “Bakırköy kışlasındaki eski askerî kovuşları şöyle tamir ettirerek tertemiz, rahat bir hastane haline koymuşum diyolar. Evet kovuşların yanına birer korkunç apteshane ilâve ederek. Öyle apteshaneler ki Yenicami helâları onların yanında temizlik numunesidir. Yenicami helâlarına, hiç olmazsa, akıllı insanlar girerler, kirlenmemek ve kirletmemek için bin bir tedbir alarak... Halbuki Bakırköy'ündeki helâlar hastalar tarafından kullanıldığı için verem amellerine dizanterili amelleri karışır ve yalnızca girildiği için sonra bu ameller kovuşlara götürülür, yataklara sürülürdü. O zamanlardan kalma yani Toptaşı'ndan getirilmiş bu yataklar binlerce hasta tarafından kirletilmişti. Hiç bir hekim bu servislerin içine kokudan giremezdi. Hocamızın bahsettiği tertemiz, rahat hastanenin saçak aralarına yüzlerce baykuş yuva yapmıştı. Kargalar döğüş ederlerdi, deli feryadlarına bu sesler de karışırdı. Hele bu tertemiz kovuşların zemin katları, meselâ dört numara ile ondört, on beş, on iki numaralıların veyahut topyekûn hepsinin de zeminleri idrarla bulanmış, pislikle sıvanmıştı. Fotoğrafları elimdedir. Bu zemin katlarda kaç bin hastanın başı yenmiş olduğundan, kendileri daima nikbindirler, acaba haberleri var mıdır?” Fahri Celal, “Zaruri bir cevap”, *İstanbul Seririyatı*, sayı 9, 1950, s. 73-75. Mazhar Osman'ın cevabı aynı sayıda yayımlanmıştır: Mazhar Osman, “Zaruri bir cevaba cevap”, *İstanbul Seririyatı*, sayı 9, 1950, s. 75-85.

⁸⁰ Şeref Etker, “Dr. Zigardelekizade Salih Nabi: Psikiyatri ve müzik”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X/2*, 2009, s.134-145.

⁸¹ Salih Nabi, “Hocam Mazhar Osman Bey'e”, *Tababet-i Hazıra*, sayı 22, 16 Kanunusani 1325 / 18 Kanunusani 1909 [doğrusu: 29 Ocak 1910], s. 334-5'den aktaran Şeref Etker, “Dr. Zigardelekizade Salih Nabi: Psikiyatri ve Müzik”, s.142.

öyle elverişli binalar mevcuttur ki, güzel ve temiz bimarhaneler olmağa layıktır. Buraya da mı para sarf olunacak... hayır... yalnız bir emir... bir imza değil mi ? E !... Niçün olmuyor !!!”

Askeri Tıbbiye’de öğrenci olan Salih Nabi, Gülhane Seririyât Hastanesi’nde hocası Raşit Tahsin ve onun asistanı Mazhar Osman’ın yanında staj yapmıştır. Raşit Tahsin’in yönlendirmesi ve desteğiyle henüz Tıp Fakültesi’nde öğrenci iken İsviçre’ye giderek dönemin çağdaş psikiyatri kurumlarından biri olan Cenevre’deki Bel-Air Hastanesi’nde beş ay çalışmış ve bu kurumu incelediği bir bitirme tezi hazırlamıştır. Raşit Tahsin, Haydarpaşa Tıbbiyesinde açılan kliniğine Salih Nabi’yi asistan olarak almış ve hazırladığı tezin kitap olarak basılmasını sağlamıştır.⁸² 1911 yılında Askeri Tıbbiye Matbaası’nda basılan *Yirminci Asırda Melce-i Mecanin ve Bel-Air Bimarhanesi (Cenevre)* başlıklı kitapta ideal akıl hastanesinin nasıl olması gerektiği ile ilgili görüş, öneri ve planlar sunulmaktadır.⁸³

Salih Nabi, hiç kukusuz İkinci Meşrutiyet ile başlayan akıl hastaneleri (bimarhaneler) tartışmasından etkilenmiştir.⁸⁴ Tezini zorunlu olmadığı halde hazırlayan ve konu olarak da çağdaş ve örnek bir model olarak gördüğü akıl hastanesini inceleyen Salih Nabi’nin kitabı, dönemin bimarhane tartışmasına somut bir katkı niteliğindedir. Salih Nabi’nin önerdiği modelin hocası Raşit Tahsin tarafından da desteklendiği varsayılabilir.⁸⁵ Tezini, İstanbul’da Safra Çiftliği civarında modern bir bimarhanenin inşa edileceği haberlerinin yayıldığı bir dönemde kaleme alan Salih Nabi, hükümetin büyük olasılıkla Avrupa’dan yeni planlar, çizimler getirtmiş olabileceğini, kendisinin de yazdığı bu eser ile ülkesine bir tür “rehberlik hizmeti”nde bulunabilmeyi amaçladığını belirtmektedir.⁸⁶ Mazhar Osman’ın metni bimarhanelerin ıslahına odaklanırken, Salih Nabi’nin metni ‘melce-i mecanin’ (*asile d’aliénés*), yani yeni ve modern bir akıl hastanesinin ne şekilde inşa edilmesi ve işlemesi gerektiğini, idari ve tıbbi hizmetlerin yapılanmasını 1900 yılında açılan Bel-Air bimarhanesi üzerinden incelemektedir. Birbirinden ayrı olarak inşa edilen binalar esasına dayanan pavyon sisteminin (*système pavillon*) özelliklerini tanıtan Salih Nabi, metninde, kliniklerin çizimlerine, ilaç tedavilerine, hastaların istihdam biçimlerine ve “adeta kurulmuş bir saat gibi otomatiktir”⁸⁷ dediği günlük

⁸² Şeref Etker, “Dr. Zigardelakizade Salih Nabi”, s. 135.

⁸³ Salih Nabi, *Yirminci Asırda Melce-i Mecanin ve Bel-Air Bimarhanesi (Cenevre)*, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1327 [1911].

⁸⁴ Şeref Etker, “Dr. Zigardelakizade Salih Nabi”, s. 139.

⁸⁵ Salih Nabi kitabını, ‘İstanbul Tıp Darülfünunu Seririyat-ı Akliye ve Asabiye Müdür ve Muallim-i Evveli Raşid Tahsin Bey’le Cenevre Darülfünunu Emraz-ı Akliye Muallimi ve Bel-Air Bimarhanesi Direktörü” Profesör Mösyö Weber’e takdim’ etmiştir.

⁸⁶ Salih Nabi, *Yirminci Asırda*, s.93.

⁸⁷ Salih Nabi, *a.g.e.*, s. 81.

işleyişe yer vermektedir. Mazhar Osman'ın metni ile sınırlı da olsa bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Örneğin, kitapta yer alan Bel-Air bimarhanesinin iç yönetmeliğinde (dahili nizamnamesi) hizmetçilerle ilgili maddelerden bazıları şu şekildedir:⁸⁸

“1-Müstahdemin hastagâna karşı sabır ve terbiyeli olmaya mecburdur. Şiddet gösterenlerin derhal kaydı terkin edilir [silinir].

2-İtaatsizlik, ihmal, hata-yı fahiş halinde direktör doğrudan doğruya hademeye işten el çektirir.

7-Bimarhane hademeleri verilen verilen yevmi taam [günlük yemek] haricinde yemek ve meşrubat satmaya, getirmeye me'zun değildirlir.”

Bu dönemde Mazhar Osman ve Salih Nabi gibi, hem yurtdışındaki psikiyatri kurumlarını yerinde gören hem de bu konuda gözlemlerini kaleme alan isimlerden biri de Toptaşı Bimarhanesi hekimi Ali Muhlis (1880-1935)'dir. Aynı zamanda bimarhane sertabibi Avni Mahmud'un kardeşi ve sertabib muavini olan Ali Muhlis, 1910-11 yıllarında bir heyetle birlikte Avrupa'ya giderek, Budapeşte, Viyana, Cenevre ve Paris'teki akıl hastanelerini yerinde incelemiş, fakat raporları kağıt üzerinde kalmıştır.⁸⁹ Ali Muhlis, 1925 yılında yayımladığı kitabında ziyaret ettiği akıl hastanelerini ve çalışma biçimlerini ayrıntılıyla anlatmakta, aynı zamanda Mazhar Osman'ın kitapçığında olduğu gibi hastabakıcılar ve hizmetçiler hakkında, çoğunlukla benzer önerilerde bulunmaktadır.⁹⁰

İkinci Meşrutiyet ile başlayan akıl hastaneleri (bimarhaneler) tartışmasının temel olarak üç nokta üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir:

1-Halihazırdaki bimarhanelerin (Toptaşı, Edirne ve Manisa) durumu ve ıslah edilmeleri, 2-İstanbul'da şehir dışında ve geniş arazi üzerinde, Avrupa'daki örneklere uygun yeni ve modern bir akıl hastanesinin inşa edilmesi, 3-İdeal bir akıl hastanesinin nasıl olması ve nasıl yönetilmesi gerektiğine dair görüşler.

Mazhar Osman *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih* eserinde ideal bir akıl hastanesinin nasıl olması gerektiğinden çok, eski usul bir akıl

⁸⁸ Salih Nabi, *a.g.e.*, s. 66.

⁸⁹ 'Ali Muhlis' [Nekroloji], *Tıp Dünyası*, c. 9, sayı 3-83, 15 Mart 1935, s. 2871.

⁹⁰ Ali Muhlis'in 1925 yılında yeni(den) açılan Manisa Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi'nin ilk başhekimisi olarak göreve başlamasından hemen sonra bastırıldığı ve bir kısmı çeviri olduğu anlaşılan kitabın, hasta bakımı ve bimarhane idaresiyle ilgili tespit ve önerilerinin muhatabı açıkça belirtilmemiştir. Sadece, “maksada dair” başlıklı giriş kısmında, Avrupa ülkelerindeki akıl hastaneleri ziyaretini ve gözlemlerini hemen o dönemde “şube ile alakası olan ve olacak olan genç arkadaşları” için kaleme aldığı fakat şimdi yayımlatabildiğini belirtmektedir. Ali Muhlis'in amacının yeni rejim (Cumhuriyet) ile birlikte ve Bakırköy merkezli olmak üzere yeniden şekillenen bimarhaneler düzeni ve yeni reform söylemi içerisinde kendisine kalıcı bir yer açmak olduğu düşünülebilir.

hastanesinin yönetim ve işleyiş açısından nasıl ıslah edilebileceğine odaklanmaktadır. Örneğin bimarhanenin, hastaların durumlarına göre dört kısma ayrılması, çağın oldukça gerisinde bir öneri olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyıl başından itibaren hastaları yalıtma (*isolation*) ve ayırma (*separation*) pratiklerine yönelik çok çeşitli mekân düzenleme önerileri tartışılmış⁹¹ ve uygulamaya geçirilmiştir.⁹² 19. yüzyıl Avrupa ülkelerinde, ideal sistemin iki ana noktası vardır: tımarhaneler şehir dışında kurulmalı ve tımarhanenin içi hastalıkların özelliklerine göre ayrılmalıdır. Hastaların bakım ve tedavisi için, onları hem dış dünyadan ayırmak, izole etmek gereklidir, hem de ayrı hasta grupları şeklinde birbirlerinden izole etmek gereklidir. İkinci Meşrutiyet'in ardından kurulan Bimarhane Komisyonu'nun 4 Mayıs 1910 tarihli İstanbul'da yapılması planlanan yeni akıl hastanesi projesinde⁹³ de dönemin Avrupa ülkelerinde olduğu gibi pavyon sistemi yani ayrı ve sıralı binalar şeklinde hasta servisleri inşa edilmesi öngörülmüştür. Buna göre farklı kategorideki hasta gruplarının 12 ayrı servise yerleştirilmesi düşünülmüştür.⁹⁴

Mazhar Osman'ın metninin muhatabı yalnızca Toptaşı Bimarhanesi değildir; Toptaşı Bimarhanesi ile aynı dönemde ve çok daha kötü koşullarda bulunan Manisa ve Edirne Bimarhaneleri de Mazhar Osman'ın gündeminde. İkinci Meşrutiyet'in ardından bu iki kurumun içinde bulunduğu sefil durum gündeme gelmiş fakat ıslah edilmelerine yönelik ciddi ve kapsamlı bir girişimde bulunulmamıştır. Örneğin, 8 Mart 1909 tarihli *Edirne Gazetesi*'nde Edhem

⁹¹ Chris Philo, "Enough to drive one mad: the organization of space in 19th-century lunatic asylums", *The Power of Geography: How Territory Shapes Social Life*, eds. J. Wolch, M. Dear, Routledge, New York and London, 2014, s. 261.

⁹² 19. yüzyılda farklı ülkelerdeki akıl hastanelerinin mekân kullanımı, mimari özellikler, binaların iç dizaynı ve kurumların toplumla olan ilişkileri üzerinden inceleyen makalelerin yer aldığı bir derleme için bkz. *Madness, Architecture and the Built Environment: Psychiatric Spaces in Historical Context*, eds. L. Topp, J. E. Moran, J. Andrews, Routledge, London, 2007.

⁹³ BOA, DH.UMVM 95/9 Lef 24, 21 Nisan 1326 [4 Mayıs 1910].

⁹⁴ Geniş arazi üzerinde kurulacak hastane, dönemin Avrupa ülkelerinde olduğu gibi pavyon sisteminde inşa edilecekti. Yani ayrı ve sıralı binalar şeklinde olacaktı. Ücretsiz hastalar için kadın ve erkek kısmı ayrı olmak üzere, 12 pavyon öngörülmüştü ve her pavyona farklı kategorideki hasta grupları yerleşecekti. Bu kısımlar şu şekildeydi: "1. Pavyon ikiye taksim olunub bir kısmı alelade duhul eden mecânînin taht-ı müşâhedeye alınmasına ve ikinci kısmı da mücrimîn-i mecânînin müşâhede altında bulunmasına mahsus olacaktır. 2. Mecânîn-i sâkine pavyonu (Ziyâdâr ve açık renk boyalı olacaktır.) 3. Mecânîn-i müteheyycice pavyonu (Koyu renk boyalı olacaktır.) 4. Mecânîn-i mütehevviye pavyonu (Hücrelere münkasım bulunacaktır.) 5. Mecânîn-i sefil pavyonu (Lâzime-i taharete hakkıyla riayet için yataklarla zemin sûret-i hususide i'mâl olunacaktır.) 6. Mecânîn-i şeyhiye [İhtiyar akıl hastaları] pavyonu 7. Mecânîn-i tıfliyye [Çocuk akıl hastaları] pavyonu 8. Mecânîn-i masrû' [saralı hastalar] Pavyonu 9. İşbu pavyon mecânîn meyânında emrâz-ı dâhiliyyeye musâb olacıklara [iç hastalıklara yakalanan akıl hastalarına] tahsis olunacaktır. 10. İşbu pavyon mecânîn meyânında emrâz-ı hariciyyeye musâb olacıklara [harici hastalıklara yakalanan akıl hastalarına] tahsis olunacaktır. 11. İşbu pavyon mecânîn meyânında emrâz-ı sâriyyeye musâb olacıklara [Bulaşıcı hastalıklara yakalanan akıl hastalarına] tahsis olunacaktır. 12. Nekahay-i mecânîn [Nekahat dönemindeki akıl hastaları] pavyonu." BOA, DH.UMVM 95/9 Lef 24, 21 Nisan 1326 [4 Mayıs 1910].

imzası ile yayımlanan yazıda, bimarhanenin yakın zamana kadarki durumunun içler acısı olduğu anlatılmaktadır.⁹⁵

“Kırk seneden beri, yevmi [her gün] mezkûr [adı geçen] dârüşşifanın önünden gelir geçer, ara sıra içerisine girerek mecânin-i mevcude hallerini [hastaların durumlarını] ve memur ve hidmelerinin [hizmetçilerin, hastabakıcıların] her bir güne vaki olan muamelelerini nazar-ı tedkikatten geçirerek hakikatten mecânin-i mevcudeye acır idim. Bu zavallıların, boyun ve ayaklarında yirmi otuz kiloluk demir zincir ile kârgir bina derununda çakılı, altlarında bir tahta kerevit ile yalnız tek bir hasır, elbiseden ma’ra [elbisesiz, çıplak] üstlerinde fersudeleşmiş bir kebeden [eskimiş, yırtık bir kebeden] başka bir şey olmadığı...”

Resim 3. Mazhar Osman’ın farklı zamanlarda kaleme aldığı yazılarında, bir ‘başlangıç miti’ gibi tekrar tekrar hatırlattığı meşhur sahne: “Edirne’de Yıldırım Bayazid Bimarhanesi 1325 senesinde kapatılırken Prof. Mazhar Osman Uzman delilerin zincirlerini çözüyor.” Mazhar Osman Uzman, *Tababet-i Ruhiye*, c.1, Kader Basımevi, İstanbul, 1941, s.94.

Osmanlı klasik çağının en önemli tedavi kurumlarından biri olan Edirne Bimarhanesi’nin ıslah edilmesine yönelik tartışmalar İkinci Meşrutiyet sonrasında da devam etmiş fakat ciddi bir adım atılmamıştır.⁹⁶ Edirne Bimarhanesi’ndeki hastalar, 1915 yılı Haziran ayında, savaş nedeniyle hükümet tarafından yabancılara ait kurumlara el konulması kararı doğrultusunda Kıyık’taki Fransız Hastanesi’ne nakledildi. Nakil kararı, Meclis-i Âli-i Sıhhi

⁹⁵ Nilifer Gökçe, “19. Yüzyılın sonlarında, Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası’nın durumu”, *Türkiye Klinikleri-Hukuku-Tarihi Dergisi*, c.10, sayı 1, 2002, s. 31.

⁹⁶ Ahmed Şinasi, “Edirne Bimarhanesi”, *Tanin*, sayı 585, 6 Nisan 326 [19 Nisan 1910], s. 3-4.

[Yüksek Sağlık Kurulu] üyesi Mazhar Osman'ın önerisi ile alınmıştır.⁹⁷ Mazhar Osman, bu nakil hakkında, “bimarhanenin su basan havalisinde halkalarla zincire bağlı delileri çözmek” ve “koca kuşaklı, eli sopalı bir gözü kör güllabiciyi asri hastabakıcı yapmak bize nasip imiş” demektedir.⁹⁸

Manisa Bimarhanesi'nin durumu da İkinci Meşrutiyet'in ardından basında yer almıştır. 30 Mayıs 1910 tarihli *Tanin* gazetesinde, “*Manisa'da bir fâcia-yı ictimâiye: Tımarhane ne halde?*” başlıklı haberde Manisa Bimarhanesi'nin içinde bulunduğu durum ve savcı yardımcısı Sadık Bey tarafından yazılan tahkikat raporuna geniş yer verilmiştir.⁹⁹ Hastalık ve ölümlerin önünün alınmadığı bimarhanenin, bu haliyle bir darüşşifa değil, bir “darülfêna” olduğu belirtilen haberde, buraya sağlam gönderilenlerin bir müddet sonra ölümlerinin çıktığı örneklerle anlatılmaktadır. Sadık Bey de raporunun başında, bimarhanenin “bir şifahane değil, adeta biçaregan-ı merzâyı [çaresiz hastaları] diri diri defnetmek için bir mezar” olduğunu belirtmekte ve bimarhanenin içinde bulunduğu sefaletle isyan etmektedir.¹⁰⁰

İkinci Meşrutiyet döneminde Manisa Bimarhanesi'nde yaklaşık 70-80 kişi bulunmaktadır.¹⁰¹ 1913 yılında bimarhaneyi gezen Kazım Nâmi [Duru], 116 mecnunun son derece kötü şartlarda yaşadığını belirtmekte ve bimarhanede bir müdür, dört erkek ve iki kadın hastabakıcı ile iki haftada bir hastaları

⁹⁷ Nuran Yıldırım, “Edirne Bimarhanesi”, *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar*, c.2, ed. Nil Sarı, Ajansfa, İstanbul, 2010, s. 112; Mazhar Osman [Uzman], “Türklerde deliler için neler yapılmıştır”, *Cumhuriyetin 15inci Senesi Şerefine Bakırköyünde İlk On Sene*, Kader Matbaası, İstanbul, 1938, s.10.

⁹⁸ Mazhar Osman [Uzman], “Toptaşı'ndan ayrılırken bizdeki bimarhanelerin tarihi”, *İstanbul Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi Senelik Mesaisi 1339-1340 Senelerine Mahsûs*, Kader Matbaası, İstanbul, 1925, s. 3. Mazhar Osman, bir başka yazısında Edirne'deki Bayezit Bimarhanesi'ni kapatırken gördüğü güllâbiyi şu sözlerle tanımlamaktadır: “iri yarı, tek gözlü, koca kuşaklı, şalvarlı, baldırı çıplak elinde kocaman sopa bir pomak güllâbici şarkın eski bimarhanelerinin son yadigarı idi”. Mazhar Osman, “Türklerde Deliler İçin Neler Yapılmıştır”, s. 3-15.

⁹⁹ “Manisa'da bir fâcia-yı ictimâiye: Tımarhane ne halde?”, *Tanin*, sayı 616, 7 Mayıs 1326 [30 Mayıs 1910].

¹⁰⁰ Sadık Bey raporunun devamında bimarhaneyle ilgili şu tespitte bulunmaktadır: “İnsaniyet, hatta idama mahkûm ettiği en müdhiş erbab-ı ceraimi [en kötü suçluları] bile bu derece hıfzıssıhaya ve insanlığa mugayir [karşı] bir yerde habsetmeyi şan-ı ademiyyetine muvafık görmez. Bimarhane bir takım emraz-ı akliye musabini [akıl hastaları] için ol bir cây-ı aman ve tedavi [emniyet ve tedavi yeri] olmak lazım gelirken, burada emraz-ı mezkure tedavisine sahab-ı ihtisas [ihtisas sahibi] bir tabib şöyle dursun adı bir doktor bile yoktur. Umur-i idaresi gayri muntazam ve gayri muttariddir [idare ve işleyişi düzensiz ve kaidesizdir]. Burada, bimarhaneye konulan merzâ [hastalar] tedavi görmekten başka çok defa sahab-ı akıl ve şuur [akıl ve şuur sahibi] olanları bile çıldırtacak zulm ve i'tisafa [zulüm, eziyet ve haksızlığa] tesadüf edilmektedir [rastlanmaktadır]. Kurun-u vustâda bile [orta çağlarda] bile bu derecede vahşet ve sefalet görülmemiştir.” “Manisa'da bir fâcia-yı ictimâiye: Tımarhane ne halde?”, *Tanin*, sayı 616, 7 Mayıs 1326 [30 Mayıs 1910].

¹⁰¹ *Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti (Direction Générale de l'Assistance Publique de Constantinople)*, [yay. haz. Osman Nuri Ergin,] Matbaa-i Arşak Garoyan, İstanbul, 1327 (1911), s. 37-38.

okuyup üfleyen bir hoca ve pek seyrek olarak buraya uğrayan bir belediye tabibinden bahsetmektedir.¹⁰²

Özetle, Mazhar Osman'ın *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâiyih* kitapçığını yazdığı ve yayımladığı yıllarda Osmanlı Devleti'nin hâlihazırdaki en önemli üç akıl hastanesi olan Toptaşı, Edirne ve Manisa Bimarhanelerinde gerek yönetim gerekse hasta bakımı açısından ciddi sorunlar yaşanmakta ve bunların bir kısmı da basına yansımaktadır.¹⁰³

Reform: Talimat'la mı Nasihat'le mi ?

Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâiyih'in yayımlandığı tarih Mazhar Osman'ın kariyerinde önemli değişikliklerin olduğu bir yıla denk düşmektedir. 1914 yılında Haydarpaşa Asker Hastanesi'nde uzman hekim (tabib-i mütehassıs) olarak çalışmakta olan Mazhar Osman, aynı yıl Haseki Mecanin Müşahedehanesi'ne sertabib olarak tayin edilmiş ve bu iki görevi birlikte yapmaya başlamıştır. Aşağıda anlatılacağı üzere, bu kitapçığın yayımlandığı sırada Mazhar Osman büyük olasılıkla henüz sertabiplik görevine başlamamıştır. 1915 yılında ise, bu iki göreve ilaveten Osmanlı hükümetinin el koyduğu La Paix Hastanesine sertabip tayin edilecek ve bir süre sonra da Haseki'deki Mecanin Müşahedehanesi'ni bu kurumun (değişen adıyla Şişli Müessesesi'nin) içine taşıyacaktır.

Mazhar Osman'ın kitapçığının yayımlanmasından kısa süre önce, 1913 yılının son günlerinde (14 Aralık 1913 tarihli) *Toptaşı Bimarhanesi ile Mecanin Müşahedehanesi Talimatnamesi*¹⁰⁴ yayımlanmış; bu iki kurumun işleyişiyle ilgili esas ve kurallar belirlenmiştir. 50 maddeden oluşan talimatnamede, bütün çalışanların görev ve sorumlulukları ayrıntılı şekilde tarif edilmiştir. Talimatnameye göre, doktor her gün belirli bir saatte kendi servisine gelerek, daha önce teşhisi konulan hastaların tedavisini yaptırır; yeni gelen hastaların ilk müşahedesini ise asistanlar tarafından ve vizite zamanından önce hazırlanır. Vizitler sabah dokuzda başlayıp on birde tamamlanır. Doktor, asistanların hazırladığı müşahede dosyasını inceleyerek kendi görüşünü ilave eder ve gerekli tedaviyi hazırlayarak teşhis için başhekime bildirir.¹⁰⁵ Tabip

¹⁰² Kâzım Nami, "İzmir mektupları", *Türk Yurdu*, c. 5, 1329 (1913), s. 1222-1227.

¹⁰³ Bahsi geçen bimarhanelerin sefil durumu, dönemin edebiyat metinlerine de yansımıştı. Bkz. Fatih Artvinli, "Sorma Birader! Dehşet, Cinnet, Felaket!": Geç Osmanlı Dönemi Edebiyatında Tımarhanenin Temsili", *Edebiyatın İzinde: Delilik ve Edebiyat*, yay. haz. B. Öztürk, D. A. Büyükarman, S. Şahin, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2017, s. 13-36.

¹⁰⁴ *Şehremaneti Sıhhiye Müdiriyeti, Toptaşı Bimarhanesi ile Mecanin Müşahedehanesi Talimatnamesidir*. Dersaadet [İstanbul], Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, [1 Kanunuevvel] 1329 / [14 Aralık] 1913 (13.5x20 cm., 58 s., tablo); ayrıca şu kaynaktan da yayımlanmıştır: Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye VI*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul, 1995, s. 3378-3409.

¹⁰⁵ O. Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye VI*, s. 3380.

muavinlerinin “gerektiği durumlarda, idrar tahlili ve kan muayenesini yapmak, düzenli aralıklarla hastanın ateşini derece kâğıdına işlemek, hastalığın seyrine ilişkin değişiklikleri ve hastada gözlemledikleri durumları gözlem kâğıdına yazmak” gibi günlük işleri sıralanmıştır.¹⁰⁶ Hademelerin görevleri ise yukarıda bahsedilen metinlerdeki şikayetler gözönünde bulundurularak yazılmış gibidir: hademeler sorumlu oldukları daireleri “daima taharet ve nezafet üzere bulunduracak, yatakları tanzim edip pencere ve kapıları açıp havalandıracak, hasta çamaşırlarını zamanında değiştirecek”, “mecaninin ellerini yıkayacak ve tırnaklarını kesip saçlarını tarayacak”tır. Yine hademelerle ilgili bölümde, “Hademe bahşiş namıyla mecaninden ve hastalarını ziyarete gelenlerden hiçbir şey alamaz” ifadesi dikkat çekicidir.¹⁰⁷

Mazhar Osman’ın önerileri ile bimarhanenin gündelik işleyişini düzenleyen 1913 tarihli *Talimatname* karşılaştırıldığında, talimatnamenin çok daha ayrıntılı bir düzenleme ve işbölümü içerdiği görülmektedir. Görev tanımlarındaki ayrıntıları, eskiden var olan uygulamaların yazıya geçirilmesi olarak değil, daha çok, eskiden var olmayan ya da aksayan uygulamaları, yazılı kurallar dâhilinde işler kılmaya yönelik ayrıntılı bir ‘emirname’ şeklinde okumak gerekir.¹⁰⁸ Talimatnamenin varolan durumu göstermekten çok, bimarhane ve müşahadehanede varolması arzu edilen bir işleyişi ve düzeni resmettiği söylenebilir. Yani bu yönüyle talimatname “idealize” edilmiş bir metindir. Öte yandan Mazhar Osman’ın kitapçığı, öneriler açısından değerlendirildiğinde Talimatnamenin ve çağın yaklaşımının gerisinde bir içeriğe sahiptir; fakat bimarhanelerin idaresi ve gündelik işleyişi açısından tabiplere somut öneriler içerdiği görülmektedir.

Toptaşı Bimarhanesi’nde aralıklarla iki dönem başhekimlik yapan Mazhar Osman, *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih* kitapçığına benzer başka bir metin ya da rehber yayımlamamıştır. Ancak, Bakırköy Başhekimi olduğu dönemde, 29 Kasım 1929 tarihli *Akliye ve Asabiye Hastaneleri Dahili Talimatnamesi*’ni hazırlamış¹⁰⁹ ve bu metinde ağırlıklı olarak Bakırköy’deki personelin görev ve sorumlulukları tarif edilmiştir.¹¹⁰ 1913 ve 1929 tarihli iki talimatname karşılaştırıldığında, sağlık ve idari hizmet sınıfları, personel tanım ve görevleri açısından benzerlikler taşıdığı, ancak 1929 tarihli talimatnamenin

¹⁰⁶ O. Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 3380-3381.

¹⁰⁷ O. Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 3393-3394.

¹⁰⁸ Fatih Artvinli, *Delilik Siyaset ve Toplum*, s. 218.

¹⁰⁹ *Akliye ve Asabiye Hastaneleri Dâhili Talimatnamesi*, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı No. 330, Ankara, 1928.

¹¹⁰ Fatih Artvinli, *Delilik Siyaset ve Toplum*, s. 220.

öncekinden esinlendiği ve daha kısa ve daha genel ifadeler taşıdığı görülmektedir.¹¹¹

Mazhar Osman'ın neden yürürlüğe girmiş bir talimatnamenin ardından bir kitapçık yayımlamaya karar verdiği ve bunu neden dönemin en yüksek sağlık örgütlenmesi olan Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi¹¹² tarafından yayımlanmış olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Fakat, 14 Aralık 1913 tarihli ve oldukça kapsayıcı “talimatname”den kısa süre sonra Mazhar Osman'ın bimarhanelerin ıslahı için yapılması gerekenleri bir “nasihat” kitapçığı olarak yayımlaması¹¹³ ve bu iki metnin iki farklı bimarhane tablosu çizmesi büyük olasılıkla iki güç odağı arasındaki çekişme ya da tartışmaya işaret etmektedir. Yukarıda bahsedilen metinler, meseleye yaklaşım biçimi ve dil özellikleri göz önüne alınarak incelendiğinde *Toptaşı Bimarhanesi ile Mecanin Müşahadehanesi Talimatnamesi*'nin, Toptaşı Bimarhanesi ekibi (Avni Mahmud ve Ali Muhlis) tarafından önerilmiş ya da kaleme alınmış olabileceğini düşündürmektedir.¹¹⁴ Öte yandan Mazhar Osman'ın, bu metin ile çeşitli ortamlarda ve toplantılarda biraraya geldiği az sayıdaki akliye ve asabiye mütehasısını etkileme amacında olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Mazhar Osman'ın bimarhanelerin idaresinden sorumlu olan kişilerin ve bu arada meslektaşlarının merkezden ve talimatlar aracılığıyla yönlendirilmesine karşı olduğu ve bimarhaneleri ıslah etme konusunda hekimleri cesaretlendirme ve inisiyatif kullanmalarını teklif etme yoluyla kendisine farklı ve alternatif bir yol açmaya çalıştığı da söylenebilir.

Yine bu gelişmelerle yakından ilgili bir diğer durum ise, Mazhar Osman'ın 1914 yılı Haziran ya da Ağustos ayında Haseki Mecanin Müşahadehanesi'ne başhekim olarak atanması ve göreve başlamasıdır.¹¹⁵ İkinci

¹¹¹ Fatih Artvinli, Şeref Etker, “Bimarhaneler ve mecanin yönetimi: İki taslak ve süregelen tartışma”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIV/2, 2013, s. 6-7.

¹¹² Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, lağvedilen Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye yerine ve onun bütün görevlerini üstlenmek üzere 1 Mart 1913 tarihinde kuruldu. 1916 yılında yeni kurulan Sıhhiye Nezareti'ne bağlanan Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bu üç yıllık süre içerisinde gerçekleştirdiği en önemli işlerden birisi de çeşitli hastalıklar hakkında halkı aydınlatmaya yönelik kitapçıklar ve çok sayıda yeni nizamname ve talimatname hazırlanmış olmasıdır. Bkz. Nuran Yıldırım, “Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi”, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, Ajansfa, İstanbul, 2010, s.35-37.

¹¹³ Mazhar Osman, aradan on yıl geçtikten sonra, kitaplarını listelediği bir kaynakçada bu metnin başlığını *Bimarhanelerimizin Islahı Çareleri* olarak yazmıştır. Bkz. *İstanbul Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi Senelik Mesaisi 1339-1340 Senelerine Mahsûs*, Kader Matbaası, İstanbul, 1925, arka kapak.

¹¹⁴ Bu talimatnameden yaklaşık iki yıl sonra, 1915 yılında kaleme alındığı düşünülen *Bimarhane ve Mecanin Mahsus Talimat[name]* başlıklı bir taslak metin vardır. Ruh sağlığı alanı ile ilgili yayınlanmış ya da taslak halinde kalmış yasa ve talimatnameleri inceleyen bir çalışma için bkz. Fatih Artvinli, Şeref Etker, “Bimarhaneler ve mecanin yönetimi: İki taslak ve süregelen tartışma”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIV/2, 2013, s. 1-40.

¹¹⁵ “Meşrutiyet inkılabından sonra Avni Bey merhumun himmeti ile bir müşahadehane açıldı. Bu müşahadehane Haseki hastanesine yakın aynı cadde üzerinde, bir eski medrese artığı idi. Artık mecnunlar

Meşrutiyet'in ardından İstanbul'da sağlık işlerini düzenlemek ve yönetmek üzere kurulan Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi tarafından 1911 yılında açılan¹¹⁶ Haseki Mecanin Müşahedehanesi, Toptaşı Bimarhanesi'nde yer açılıncaya kadar hastaların gözlem altında tutulup muhafaza edildiği; aynı zamanda, suç işleyen kişilerden akıl hastası oldukları düşünülenler için adli raporun verildiği bir adli psikiyatri kurumu idi.¹¹⁷ İdare, Mazhar Osman'a resmi bir görev ve sorumluluk vererek onu, bir anlamda Talimatname'nin çerçevesine almıştır.

Mazhar Osman'ın göreve başladığı dönemde müşahedehanenin içinde bulunduğu durum, diğer bimarhanelerden farksızdır. 100 kişi alacak şekilde düzenlenip açılan müşahedehanede, kısa süre sonra hem kapasite hem de tahsisat yetersiz hale gelmeye başlamıştır. 1914 yılı yaz aylarında müşahedehanenin mevcudu kadın, erkek ve çocuk tamamı 250 kişi olup, içerisi müşahedehane görünümünden ziyade bir insan deposu şeklindedir: "Hastalar kucak kucağa bir yatakta birkaç mecnun ile beraberce bulunmakta ve en hafif bir halet-i ruhiyeden muzdarib olan ve hatta hiç hasta olmayan bir biçarenin yatağında bir katil yatmaktadır."¹¹⁸

Mazhar Osman, şayet bu metni müşahedehanede başhekim olarak çalışmaya başladıktan sonra yayınlıyorsa, büyük olasılıkla bu ünvanı kitapçığının başında kullanır ve sadece "Doktor" ifadesi yerine çalıştığı kurumu da belirtebilirdi. Yine, şayet müşahedehane bimarhanesinde başhekim olarak

iptida müşahedehaneye girer, yatak açıldıkça Toptaşı'na sevk olunurdu. Buranın hali Toptaşı'ndan beterdi. Toptaşı veya tıbbi adli hekimlerinden biri arasına gelirdi, 1914 senesi Haziranında ilk Başhekim ve müdür olarak bu müesseseye tayin edilmişim." Mazhar Osman [Uzman], *Tababet-i Ruhiye*, 3.bs., Kader Basımevi, İstanbul, 1941, s. 67. Başka bir kaynakta, başhekimlik görevine Ağustos ayında başladığı belirtilmektedir: Mazhar Osman Uzman, "Türklerde Deliler İçin Neler Yapılmıştır", *Cumhuriyetin 15inci Senesi Şerefine Bakırköyünde İlk On Sene*, Kader Basımevi, İstanbul, 1938, s. 11.

¹¹⁶ Avni Mahmud, açılışın 24 Temmuz 1911 [Meşrutiyetin ilanının yıldönümü] günü olduğunu belirtmektedir. BOA, DH. UMVM 95/12, 14 Teşrin-i Sani 1331[27 Kasım 1915].

¹¹⁷ Müşahedehane açıldıktan sonra buraya geçici görevlerle hekim gönderilmeye başlanmış, önce Ali Muhlis bir süre görev yaptıktan sonra yine geçici görevlerle Dr. Veliyüddin Tahsin, Evlampios ve Vasfi Bey çalışmıştır. Müşahedehaneye sertabip olduktan sonra 'adli tabipler' ile çeşitli sorunlar yaşayan Mazhar Osman'ın müşahedehane ve adli tıp kurumları hakkındaki görüşü özetle şöyledir: 'Adli Tıp Müessesesi bize Meşrutiyetin mevsimsiz bir hediyesidir. Meşrutiyetin başlangıcında Paris'te birkaç sene çalışan Türk gençlerinin inkılab hükümetine, biz de bunu yapmalıyız diye, beceriksizce ve iyice bilmeyerek açtığı bir müessesedir (...) Hepsinden ziyade göze batan Mecanin Müşahedehanesi idi. Burası her hususta yaya idi... Toptaşı tımarhanesine gönderilmezden evvel hastalar günlerce, aylarca burada barınır, haftada gelişigüzel bir hekim müesseseye uğrar, çok defa başgardıyanın rey'i ile, mühim bir şey yokmuş diye, hastaların yüzünü bir görmeden vizitesini ikmal etmiş olurdu. Burada müşahedesini biten hasta Tıbbi Adli Meclisine gönderilir, onu müşahede eden hekimin mütalaasına bile lüzum görülmeden Meclisce raporu tanzim edilirdi.', Mazhar Osman Uzman, 'Bizde adli tıp (I)', *İstanbul Seririyatı*, sene 29, sayı 4, Nisan 1947, s. 29-34.

¹¹⁸ Şehremeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Haseki Mecanin Müşahadehanesi'nin yetersizliği nedeniyle, yan tarafında bulunan medrese binasının müşahadehaneye ilhakını isteyen yazı: BOA, DH. İD. 47-2/34, 9 L 1332 [31 Ağustos 1914].

çalışıyor olsaydı, bir olasılık ile bu duruma metnin herhangi bir yerinde değinilir veya diğer bimarhane idarecilerine öğüt verirken kendi kurumundaki bazı uygulamaya örneklerinden de bahsedebilirdi. Belki de Mazhar Osman, dönemin Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne (1913-1914 yıllarında kurumun müdürü Besim Ömer Paşa'dır) olan yakınlığı ya da metinde belirtilmemiş olsa da kendisine yapılan bir teklif üzerine de bu kitapçığı kaleme almış olabilir.

Yukarıda belirtilenler elbette ve yalnızca olasılıklar ışığında yapılan bazı varsayımlar olup belki ileride bu ilişkiler ağı ve metinlerin yayın sırası ve süreçlerine dair daha açık bilgiler ortaya çıkabilir. Son söz olarak Mazhar Osman'ın metni, şu açıdan düşünüldüğünde daha anlamlı bir hale gelmektedir: yöneticilere verdiği öğütler ve yerleştirmeye çalıştığı bimarhane düzeni, tersinden okunacak olursa, bu düzenin olmadığına veya olması gereken asgari esasların bile uygulanmadığı, iyi yönetilemeyen bimarhanelerin varlığına işaret ve tanıklık etmektedir. Dönemin diğer tanıklıkları da Osmanlı Devleti'nin son döneminde bimarhanelerin içinde bulunduğu sefil ve ıslah edilmesi, değiştirilmesi gereken koşulları doğrulamaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde bimarhanelerin ıslahı ve modern bir akıl hastanesinin inşası tartışmaları daha eski dönemlere uzansa da,¹¹⁹ İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından çok taraflı ve kamuoyuna da yansiyacak biçimde yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Tartışmanın üç boyutu vardır: Bimarhanelerin ıslahı, yeni ve modern bir akıl hastanesi inşası ve ideal bir akıl hastanesinin nasıl yönetilmesi gerektiğidir. Dönemin gazeteleri ve dergilerinde bu üç konu ile ilgili çeşitli yazılar yayımlanmış, yurtdışından planlar, çizimler getirilmiş, örnek bir model için Avrupa ülkelerine ziyaretler düzenlenmiş, hükümete akıl hastanesi projeleri sunulmuş ve doğrudan bu konuyla ilgili kitaplar yayınlanmıştır. 1911 yılında Salih Nabi'nin yayımladığı *Yirminci Asırda Melce-i Mecanin ve Bel-Air Bimarhanesi (Cenevre)* eseri bu konuda Türkçe yazılmış ilk özgün eserdir. Kitap, yeni açılmış ve örnek olabilecek bir akıl hastanesini tıbbi ve idari açıdan inceleyip tanıtarak, varolan tartışmaya somut bir model ile katkı sunmaktadır. Mazhar Osman'ın 1914 yılında yayımlanan *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih* başlıklı eseri ise bir model sunmayıp bimarhanelerin sınırlı imkânlarda nasıl ıslah edilebileceği ve yönetilebileceği ile ilgili önerilerde ve bazı pratik tavsiyelerde bulunmaktadır.

¹¹⁹ Osmanlı Devleti'nde bimarhanelerin ıslah edilmesi ile ilgili ilk ciddi adımlar Tanzimat'ın ilanının (1839) ardından ortaya çıkmıştır. Süleymaniye Bimarhanesi sertabibi Dr. Luigi Mongeri (1815-1882), bimarhanelerin ıslahı ve sur dışında yeni ve modern bir bimarhane inşa edilmesiyle ilgili olarak dönemin hükümetine proje sunmuştur. L. Mongeri, *Le régime des aliénés*, [İstanbul] Typo-lithographie centrale, 1877, s. 7. Yeni bimarhane, masrafların çokluğu gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. BOA, İ.ŞD.27/1285, 4 C 1290 [30 Temmuz 1873].

Avrupa ülkelerindeki dönemin psikiyatri kurumları ile karşılaştırıldığında Mazhar Osman'ın önerilerinin esasında oldukça eski ve basit öneriler olduğu; fakat Osmanlı hükümetine bağlı olup son derece kötü koşullarda bulunan bimarhanelerin idaresi ve gündelik işleyişi açısından bazı gerçekçi ve somut öneriler içerdiği görülmektedir.

Bimarhanelerle ilgili görüş ve önerilerini 1909 yılından itibaren yayımlamaya başlayan Mazhar Osman'ın eleştirilerinin hedefindeki kurum öncelikle Toptaşı Bimarhanesi'dir. Eserin, Mazhar Osman'ın psikiyatri alanında daha fazla söz sahibi olmak istediği ve bu arada bimarhane yönetimine de talip olduğu bir dönemde yayımlandığı iddia edilebilir. Eserin yayımlandığı 1914 yılı aynı zamanda Mazhar Osman'ın kariyerinde önemli değişikliklerin olduğu bir yıldır; iyi yönetilemediğini iddia ettiği kurumlardan biri olan Haseki Mecanin Müşahedehanesi'nin başhekimi olmuştur. Bu göreve gelmeden ve kitapçığının yayımlanmasından kısa süre önce, 14 Aralık 1913 tarihli *Toptaşı Bimarhanesi ile Mecanin Müşahedehanesi Talimatnamesi* yayımlanmış; bu iki kurumun işleyişiyle ilgili esas ve kurallar belirlenmiştir. Mazhar Osman'ın metni ile bu talimatname karşılaştırıldığında, Talimatnamenin daha ayrıntılı düzenlenmiş olduğunu, var olan uygulamalardan çok var olması arzulanan uygulamalara yer verdiği; Mazhar Osman'ın metninde ise daha pratik/pragmatik öneriler bulunduğu söylenebilir. Mazhar Osman'ın bu yaklaşımı, 1929 yılında yayımlanan ve büyük olasılıkla kendisinin kaleme aldığı *Aklye ve Asabiye Hastaneleri Dahili Talimatnamesi*'nde de görülmektedir.

Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih'in yayımlanması, İkinci Meşrutiyet'in ardından başlayıp 1920'li yılların başına kadar, çoğunlukla basın ve bürokrasi yoluyla devam edecek olan aklye ve asabiye hekimleri arasındaki iktidar mücadelesinin, Mazhar Osman cephesindeki araçlarından biri olarak da düşünülebilir.

“Neither beat, nor curse at the mad!”:

Mazhar Osman and the (mis)management of mental asylums

There are many books and articles written by Mazhar Osman (Uzman), the first and the most renowned figure in the field of modern psychiatry and mental health in Turkey. The 22-page pamphlet with the title *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih (Advices on the Management of Mental Asylums)* is one of the less known works of the author. The pamphlet, published in 1914 by the General Directorate of Health, includes valuable information, findings and notices about the psychiatric paradigms of the time, management of mental asylums and care of the patients. There were serious problems in the management and patient care of the most important three mental asylums in the Ottoman Empire, namely Toptaşı, Edirne and Manisa mental asylums. Daily

newspapers addressed some of these problems. Mazhar Osman wrote this pamphlet and criticized the management of Toptaşı Mental Asylum in a period when he wished to become its headphysician. His critique and advices can better be discussed in this historical context. Things to do for a better management and care of patients were listed as 39 articles in the pamphlet. The aim of this article is to introduce, examine, and discuss this original and unstudied text, *Advices on the Management of Mental Asylums*, in light of other primary and secondary sources.

Key words: Mazhar Osman, history of medicine, history of psychiatry, mental hospital, mental asylum, Ottoman history.

“Mecnuna ne urulur, ne sövülür!”:

Mazhar Osman ve yönetilemeyen bimarhaneler

Türkiye’de modern psikiyatri ve ruh sağlığı denilince ilk akla gelen isim Mazhar Osman (Uzman)’ın kaleme aldığı çok sayıda kitap ve makale bulunmaktadır. Yazarın az bilinen telif eserlerinden birisi de *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih* başlıklı, 22 sayfalık kitapçıktır. Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi tarafından 1914 yılında yayımlanan kitapçık, dönemin psikiyatri anlayışı, bimarhane yönetimi ve hastaların bakımına ilişkin önemli tespit ve eleştiriler içermektedir. Mazhar Osman’ın bu kitapçığı yazdığı ve yayımladığı yıllarda Osmanlı Devleti’nin hâlihazırdaki en önemli üç akıl hastanesi olan Toptaşı, Edirne ve Manisa Bimarhanelerinde gerek yönetim gerekse hasta bakımı açısından ciddi sorunlar yaşanmakta ve bunların bir kısmı basına yansımaktadır. Mazhar Osman’ın aynı zamanda Toptaşı Bimarhanesi yönetimine talip olduğu bir dönemde kaleme aldığı kitapçıkta eleştiri ve öneriler, bu açıdan tarihsel öneme sahiptir. Kitapçıkta bimarhanelerin yönetimi ve hastaların bakımı için yapılması gerekenler 39 madde halinde özetlenmiştir. Bu makalenin amacı, *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâyih* başlıklı özgün ve üzerinde çalışılmamış metni tanıtmak, dönemin diğer bilgi ve belgeleri eşliğinde incelemek ve tartışmaktır.

Anahtar sözcükler: Mazhar Osman, tıp tarihi, psikiyatri tarihi, akıl hastanesi, bimarhane, Osmanlı tarihi.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul: BEO. 3618/271332, 26 B 1327 (13 Ağustos 1909); DH.MKT. 1279/8, 13 B 1326 (11 Ağustos 1908); DH. UMVM. 95/8 Lef 5, 23 Teşrin-i Sâni 326 (6 Aralık 1910); DH. UMVM. 95/8 Lef 1, 3 Nisan 1327 (16 Nisan 1911); DH.UMVM 95/9 Lef 24, 21 Nisan 1326 (4 Mayıs 1910); İ.HUS. 1312 S 7/35, 7 S 1312 (10 Ağustos 1894); DH. UMVM 95/12, 14 Teşrin-i Sani 1331 (27 Kasım 1915); İ.ŞD.27/1285, 4 C 1290 (30 Temmuz 1873); DH. İD. 47-2/34, 9 L 1332 (31 Ağustos 1914).

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Ahmed Şinasi. "Edirne Bimarhanesi." *Tanin*, 6 Nisan 326 / 19 Nisan 1910.

"Ali Muhlis." [Nekroloji], *Tıp Dünyası* 9 (1935): 2871.

Akliye ve Asabiye Hastaneleri Dâhili Talimatnamesi. Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 1928.

Ali Muhlis. *Akl Hastaları, Bimarhaneler, Hastabakıcıları*. Manisa: Cemil Efendi Matbaası, 1341 (1925).

Ali Seydi. "Tımarhaneyi Ziyaret." *Tanin*, 30 Temmuz 1324 / 12 Ağustos 1908.

Artvinli, Fatih, ve Şeref Etker. "Bimarhaneler ve Mecanin Yönetimi: İki Taslak ve Süregelen Tartışma." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14, 2 (2013): 1-40.

Artvinli, Fatih. "'Sorma Birader! Dehşet, Cinnet, Felaket!': Geç Osmanlı Dönemi Edebiyatında Tımarhanenin Temsili." *Edebiyatın İzinde: Delilik ve Edebiyat 1* içinde, yayına hazırlayan Banu Öztürk, Didem Ardalı Büyükarman, ve Seval Şahin, 13-36. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2017.

Artvinli, Fatih. "Ali Enver'in Toptaşı Bimarhanesi Gözlemleri." *Toplumsal Tarih* 194 (2010): 66-73.

Artvinli, Fatih. "More than a Disease: The History of General Paralysis of the Insane in Turkey." *Journal of the History of the Neurosciences* 23 (2014): 127-139.

Artvinli, Fatih. "Toptaşı Bimarhanesi Sertabibi Dr. Avram De Castro: Bir biyo-bibliyografi." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 13, 2 (2012):85-97.

Artvinli, Fatih. *Delilik Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2013.

Avni Mahmud. "Bimarhane." *Tababet-i Hazıra* 10 (13 Temmuz 1325/26 Temmuz 1909): 68.

Avni Mahmud. *Muhtasar Emraz-ı Akliye*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1326 (1910).

Bakır,ERCÜMENT. "Prof. Mazhar Osman'la Konuştum." *Mazhar Osman Uzman 1884-1951* içinde, 62-63. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü, 1972.

Biril, İZZEDDİN ŞADAN. "Dr. Raşit Tahsin Öldü – Ölülere Ancak Hakikati Borçluyuz." *Yeni Adam* 115 (12 Mart 1936): 5.

Browne, William Alexander Francis. *What Asylums Were, Are and Ought to Be, Being the Substance of Five Lectures Delivered before the Managers of the Montrose Royal Lunatic Asylum, 1837*. New York: Arno Press, 1976.

- Dağyolu, Kazım. "Türk Nöropsikiyatri Cemiyetinin Kuruluşu." *Acta Neuro-Psychiatrica* 5, 1-2 (1957): 19-26; 5, 5-6 (1957): 82-89; 7, 1-2 (1959): 66-90.
- Dols, Michael Walter. *Ortaçağ İslam Toplumunda Deli*. Çeviren Didem Gamze Dinç. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Cünûn." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* 6. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Başkanlığı, 1995.
- Ergin, Osman Nuri. *Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti (Direction Générale de l'Assistance Publique de Constantinople)*. İstanbul: Matbaa-ı Arşak Garoyan, 1327 (1911).
- Erkoç, Şahap, Fulya Kardeş, ve Fatih Artvinli. "Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin Kısa Tarihi." *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi* 25. Yıl Özel Sayısı 24 (2010): 13-30.
- Erkoç, Şahap. "Türkiye'de Modern Psikiyatrinin Başlangıcı ve Avni Mahmud'un "Muhtasar Emraz-ı Akliye" Kitabı." *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi* 9, 1 (2001): 123-126.
- Erkoç, Şahap. "Mazhar Osman Uzman'ın Eserleri (Bir Bibliyografya Denemesi)." *3P (Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji) Dergisi Güz Dosyası: 50. Yıldönümünde Mazhar Osman* 9, 3 (2001): 457-464.
- Erkoç, Şahap. "Mazhar Osman ve Alzheimer." *Artimento* 1 (1999): 68-71.
- Erkoç, Şahap. "Mazhar Osman ve Türk Psikiyatrisi." *Mazhar Osman ve Dönemi Mecnunları Mekanları Dostları* içinde, yayına hazırlayan Şahap Erkoç ve Olcay Yazıcı, 3. İstanbul: Argos İletişim Hizmetleri, 2006.
- Erkoç, Şahap. "Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti'nin Kuruluş Zabıtları." *6. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 22-24 Mayıs 2000, İzmir, Program ve Bildiri Özetleri*. İzmir, 2000.
- Etker, Şeref. "Dr. Zigardelakizade Salih Nabi: Psikiyatri ve Müzik." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10, 2 (2009): 134-145.
- Etker, Şeref. "Toptaşı Bimarhanesi Eczanesi Son Dönemi, 1913-1927." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12, 1 (2010): 7-22.
- Etker, Şeref. *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri*. İstanbul: Libra, 2017.
- Fahri Celal. "Zaruri Bir Cevab." *İstanbul Seririyatı* 9 (1950):73-75.
- Gökçe, Nilifer. "19. Yüzyılın Sonlarında, Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nın Durumu." *Türkiye Klinikleri-Hukuku-Tarihi Dergisi* 10, 1 (2002):26-33.
- İkdam*, 30 Temmuz 1908.
- Kâzım Nami. "İzmir Mektupları." *Türk Yurdu* 5 (1329/1913): 1222-1227.
- Madness, Architecture and the Built Environment: Psychiatric Spaces in Historical Context*. Edited by Leslie Topp, James E. Moran, and Jonathan Andrews, London: Routledge, 2007.

- “Manisa’da bir fâcia-yı ictimâiye: Timarhane ne halde?” *Tanin*, 7 Mayıs 1326 / 30 Mayıs 1910.
- Mauer, Konrad ve Ulrike Mauer. *Alzheimer: Bir Hekimin Yaşamı ve Bir Hastalığın Tarihçesi*. Çeviren Tamer Demiralp. İstanbul: Yelkovan Yayıncılık, 2001.
- Mongeri, Luigi. *Le Régime des Aliénés*. İstanbul: Typo-lithographie Centrale, 1877.
- Philo, Chris. “Enough to Drive One Mad: The Organization of Space in 19th-century Lunatic Asylums.” In *The Power of Geography: How Territory Shapes Social Life*, edited by Jennifer Wolch and Michael Dear, 258-289. New York and London: Routledge, 2014.
- Salih Nabi. “Hocam Mazhar Osman Bey’e.” *Tababet-i Hazıra* 22 (16 Kanunusani 1325 / 18 Kanunusani 1909 [doğrusu: 29 Ocak 1910]): 334-335.
- Salih Nabi. *Yirminci Asırda Melce-i Mecanin ve Bel-Air Bimarhanesi (Cenevre)*. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Matbaası, 1327 (1911).
- Scull, Andrew (ed.). *The Asylum as Utopia, W. A. F. Browne, and the Mid-nineteenth Century Consolidation of Psychiatry*. London: Routledge, 1991.
- Shorter, Edward. *A Historical Dictionary of Psychiatry*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Shorter, Edward. *A History of Psychiatry from the Era of the Asylum to the Age of the Prozac*. New York: John Wiley & Sons Inc., 1997.
- Şehremaneti Sihhiye Müdiriyeti, Toptaşı Bimarhanesi ile Mecanin Müşahedehanesi Talimatnamesidir*. Dersaadet: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1329 / 1913.
- Uzman, Lahut. “Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman.” *İstanbul Seririyatı Mazhar Osman Anna Sayısı* (1952): 47-50.
- Uzman, Mazhar Osman. “Bimarhaneler.” *Tababet-i Hazıra* 12 (16 Ağustos 1326 / 29 Ağustos 1910): 186.
- Uzman, Mazhar Osman. “Bimarhanemiz.” *Tababet-i Hazıra* 20 (16 Kanun-i evvel 1325 / 29 Kanun-i evvel 1909): 302-303.
- Uzman, Mazhar Osman. “Bizde Adli Tıp (I).” *İstanbul Seririyatı* 29 (1947): 29-34.
- Uzman, Mazhar Osman. “Nasıl çalışıyorlar?” *Tababet-i Hazıra* 54 (16 Mayıs 1327 / 29 Mayıs 1911): 849-852.
- Uzman, Mazhar Osman. “Prof. Mazhar Osman’ın Cevabı.” *İstanbul Seririyatı* 21 (1939):175-178.
- Uzman, Mazhar Osman. “Tababet-i Ruhiyeye aid.” *Tababet-i Hazıra* 18 (Teşrin-i sani 1325 / 29 Teşrin-i sani 1909): 265-268.
- Uzman, Mazhar Osman. “Tebabet-i Ruhije Müesseseleri.” *Tababet-i Hazıra* 53 (1 Mayıs 1327 / 14 Mayıs 1911): 833-835.
- Uzman, Mazhar Osman. “Timarhaneden Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesine Doğru.” *Sihat Almanakı*, yayına hazırlayan Mazhar Osman. İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

- Uzman, Mazhar Osman. "Toptaşı'ndan Ayrılırken Bizdeki Bimarhanelerin Tarihi." *İstanbul Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi Senelik Mesaisi 1339-1340 Senelerine Mahsûs* içinde, 3. İstanbul: Kader Matbaası, 1925.
- Uzman, Mazhar Osman. "Türklerde Deliler İçin Neler Yapılmıştır." *Cumhuriyetin 15inci Senesi Şerefine Bakırköyünde İlk On Sene* içinde, 11. İstanbul: Kader Basımevi, 1938.
- Uzman, Mazhar Osman. "Zaruri Bir Cevaba Cevab." *İstanbul Seririyatı* 9 (1950):75-85.
- Uzman, Mazhar Osman. *Akıl Hastalıkları*. İstanbul: Kader Matbaası, 1935.
- Uzman, Mazhar Osman. *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesâ-yih*. Dersaadet: Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, 1330 (1914).
- Uzman, Mazhar Osman. *Tababet-i Ruhiye 1*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1325 (1909).
- Uzman, Mazhar Osman. *Tababet-i Ruhiye 2*. İstanbul: Tababet-i Hazıra Kitabhanesi, 1326 (1910).
- Uzman, Mazhar Osman. *Tababet-i Ruhiye*. İstanbul: Kader Basımevi, 1941.
- Yıldırım, Nuran. "Edirne Bimarhanesi." *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar 2* içinde, editör Nil Sarı, 112. İstanbul: Ajansfa, 2010.
- Yıldırım, Nuran. "Mazhar Osman Uzman." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Yıldırım, Nuran. "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi." *İstanbul'un Sağlık Tarihi* içinde, 35-37. İstanbul: Ajansfa, 2010.
- Zusne, Leonard. *Biographical Dictionary of Psychology*. Westport: Greenwood Press, 1984.